

Magne Føreland

Rusforebygging i skolen

En sammenligning av to rusforebyggende program

Masteroppgave i spesialpedagogikk

Oslo, høsten 2005

UNIVERSITETET I OSLO

Det utdanningsvitenskapelige fakultet

Institutt for spesialpedagogikk

Sammendrag

Tittel: *Rusforebygging i Skolen. En sammenligning av to rusforebyggende program.*

Problemstilling: *Hva er sentrale kjennetegn på struktur og innhold i Olweus mobbeprogram og Botvins Life Skills Training program, og hva er det i disse programmene som antas å ha rusforebyggende effekt?*

Bakgrunn og formål

Jeg har valgt å skrive om rusforebygging i skolen da jeg opplever dette som et relevant og aktuelt tema på det spesialpedagogiske fagfeltet. Spesialpedagogisk kompetanse omfatter kunnskap om både risiko- og forebyggende faktorer i forhold til rusmisbruk og antisosial atferd.

Spesialpedagogens rolle i skolen omfatter arbeid med antisosial atferd hos barn og unge, og kan derfor fungere som faglig ressursperson innen det rusmiddelforebyggende arbeidet. Denne oppgaven har derfor både teoretisk og praktisk relevans for det spesialpedagogiske fagfeltet.

Skolen står i en særstilling i arbeidet med å nå barn og unge med ulike former for informasjon og opplæring med et forebyggende siktemål. Dette gjelder både det generelle forebyggende arbeidet og innsatsen for spesielt utsatte grupper. Det har etter hvert blitt gjort en substansiell mengde forskning på forebyggende arbeid i skolen både i Norge og USA. Mange forebyggende tiltak er iverksatt i skolen, men resultatene har ikke alltid vært positive.

Jeg har valgt å analysere to program som har dokumentert effekt fordi jeg har ønsket å studere effektiv forebygging. Årsaken til at jeg har tatt med Olweus mobbeprogram er fordi programmet også virker rusforebyggende. Et mobbeprogram som reduserer rusbruk vekket min nysgjerrighet, og jeg tenkte at det kunne bli en interessant innfallsvinkel i å identifisere virksomme rusforebyggende elementer. Dette har interessert meg spesielt, da det indikerer at hovedfokuset i rusforebyggende arbeid i skolen kanskje ikke trenger å sikte inn på rusmidler og konsekvenser av misbruk i seg selv, og at andre faktorer kanskje er vel så viktig i rusforebyggende tiltak.

Metode

En overordnet metodisk prioritering er at jeg skriver en teoretisk oppgave. Det empiriske materialet er derfor tekster som er skrevet av andre. Oppgaven er bygget hovedsaklig på primære kilder, for å verifisere min fortolkning og øke troverdigheten gjennom førstehånds opplysninger. Sekundære kilder og oversettelser er samtidig brukt for å skaffe oversikt over kritiske

fortolkninger, og for å kontrollere mine egne fortolkninger. Med tekst som erfaringsmateriale har det falt naturlig å bruke tekstanalyse og diskursanalyse som verktøy for å trekke ut det essensielle både i forebyggingslitteraturen generelt og i programmene spesielt.

Analyse og drøfting

Jeg analyserer programmene både i lys av hverandre og individuelt, og drøfter komponenter som antas å ha betydning for den rusforebyggende effekten. Jeg drøfter også hvorvidt programmene kan sees som hverandres motsvar, ved å spørre hvorvidt Life Skills Training kan sees som et mobbeprogram og om Olweus mobbeprogram kan forstås som et Life Skill Training program. Jeg drøfter også Olweus' program noe mer inngående i forhold til programmets rusforebyggende effekt. Av interessante funn vil jeg særlig nevne identifikasjon av virksomme rusforebyggende faktorer i programmene som *ikke* er rus-spesifikke. De rusforebyggende faktorene i Olweus og Botvins program kan grovt plasseres i hver sin kategori: 1) Innføring av struktur ved endret skolemiljø og 2) trening i sosial kompetanse.

Konklusjon

Her samler jeg trådene og drøfter implikasjoner av funnene som er av betydning for veien videre i det rusforebyggende arbeid i skolen. Både norske og amerikanske myndigheter argumenterer for å implementere kunnskapsbaserte program som har dokumentert effekt, og for å fortsette utvikling og forbedring av program samt forske på effektene av disse. Jeg peker også på realistiske målsetninger for det rusforebyggende arbeid. Jeg drøfter utviklingen i det skoleforebyggende arbeid, fra programmer som var basert på gode intensjoner til de forskningsbaserte programmene. Forskningsbaserte program er bra, men jeg mener det vil være lite hensiktsmessig å prakke manual-baserte program på skoler som har erfaring med målrettet miljø- og forebyggingsarbeid, dersom de opplever at det de gjør fungerer. Implikasjoner av funnene indikerer at rusforebygging krever systematisk arbeid, og det må foregå jevnlig og over tid for at det skal være virksomt. Programmene viser også at virksomt rusforebyggende arbeid ikke trenger å være rus-spesifikt.

Forord

Arbeidet med masteroppgaven har vært spennende og lærerikt, og har foregått ved University of California Berkeley, våren 2005, og ved Universitetet i Oslo høsten 2005. Det har vært interessant å jobbe med temaet rusforebygging. Det har særlig vært spennende og utfordrende å sammenligne et mobbeprogram med et rus-spesifikt program. Forebyggende program i skolen er ”i vinden”, og det har vært mange diskusjoner i media rundt hva som virker og hva som ikke virker. Dette har illustrert aktualiteten av temaet og har gitt ekstra motivasjon på veien.

Først og fremst vil jeg takke veileder Jon-Håkon Schultz for super oppfølging, konstruktiv kritikk og gode diskusjoner underveis.

Så vil jeg takke Dan Olweus og Reidar Thyholdt for informasjon per telefon, og Renee Toler i Berkeley for viktige innspill på det rusforebyggende fagfeltet.

Oslo, høsten 2005

Magne Føreland

Innhold

1. INNLEDNING.....	1
1.1. PROBLEMSTILLING OG VALG AV TEMA.....	1
1.2. VALG AV PROGRAMMER	3
1.3. AVGRENSNING OG DISPOSISJON	4
2. METODE	6
2.1. VALG AV METODE	6
2.1.1. Tekstanalyse.....	6
2.1.2. Diskursens betydning for oppgaven	7
2.1.3. Validitet	8
2.2. KILDEBRUK OG FREMGANGSMÅTE	9
2.2.1. Kvalitetssikring og valg av kilder	9
2.2.2. Kildeinndeling.....	10
2.2.3. Litteratursøk.....	11
2.2.4. Intervju	11
3. RUSBRUK OG RUSFOREBYGGING.....	13
3.1. HISTORISKE BETRAKTNINGER PÅ RUSBRUK OG RUSPROBLEMER	13
3.1.1. Bruk av rusmidler i Norge	13
3.1.2. Bruk av rusmidler i USA	16
3.1.3. Noen komparative refleksjoner.....	18
3.1.4. Ulike rusmiddelbrukere.....	19
3.1.5. Begreper og holdninger i endring	20
3.2. RUSFOREBYGGING: BEGREPER OG STRATEGIER	21
3.2.1. Primær-, sekundær- og tertiærforebygging	21
3.2.2. Sykdomsforebyggende og helsefremmende tradisjon.....	22
3.2.3. Tilbuds- og etterspørselreduksjon	23
3.2.4. Etterspørselsreducerende strategier.....	23
3.2.5. Historikk på forebygging	26
3.2.6. Amerikansk forebyggingspolitikk på 1990 tallet	27
3.3. RUSFOREBYGGING I SKOLEN	28
3.3.1. Det som virker.....	30
3.3.2. Det som ikke virker.....	31
3.3.3. Det som er lovende	32
3.3.4. Evaluering av aktuelle forebyggingsprogrammer og strategier	32
4. PRESENTASJON AV PROGRAMMENE	34
4.1. BLUEPRINTS FOR VIOLENCE PREVENTION	34
4.1.1. Kriterier.....	35
4.2. OLWEUS' PROGRAM MOT MOBBING	36
4.2.1. Bakgrunn og rasjonale	36
4.2.2. Målgruppe.....	37
4.2.3. Programmets innhold.....	37
4.2.4. Evaluering og effekt.....	38
4.2.5. Kostnad	39
4.2.6. Kritikk.....	39
4.3. THE LIFE SKILLS TRAINING PROGRAM.....	40
4.3.1. Bakgrunn og rasjonale	40
4.3.2. Målgruppe.....	41
4.3.3. Programmets innhold.....	42
4.3.4. Evaluering og effekt.....	42
4.3.5. Kostnad	43
4.3.6. Kritikk.....	43

5. ANALYSE OG DRØFTING.....	45
5.1. RUSFOREBYGGENDE FAKTORER: LIKHETER OG FORSKJELLER.....	45
5.1.1. <i>Skjematisk oversikt</i>	45
5.1.2. <i>Mål</i>	47
5.1.3. <i>Struktur</i>	47
5.1.4. <i>Ferdighetstrening</i>	50
5.1.5. <i>Spørreskjema</i>	51
5.2. ”ALT HENGER SAMMEN MED ALT”	52
5.3. ET RUSFOREBYGGENDE MOBBEPROGRAM.....	53
5.4. ER OLWEUSPROGRAMMET ET LIFE SKILLS TRAINING PROGRAM?	56
5.5. ER LIFE SKILLS TRAINING ET ANTI-MOBBEPROGRAM?	57
6. KONKLUSJON	60
6.1. RUSFOREBYGGING I SKOLEN NYTTER.....	60
6.2. REALISTISK MÅL.....	60
6.3. OM DOKUMENTERING AV EFFEKT OG VEIEN VIDERE	62
LITTERATUR	66

1. Innledning

1.1. Problemstilling og valg av tema

Problemstilling:

Hva er sentrale kjennetegn på struktur og innhold i Olweus mobbeprogram og Botvins Life Skills Training program, og hva er det i disse programmene som antas å ha rusforebyggende effekt?

Jeg har valgt å skrive om rusforebygging i skolen da jeg opplever dette som et relevant og aktuelt tema på det spesialpedagogiske fagfeltet. Spesialpedagogens rolle i skolen omfatter arbeid med antisosial atferd hos barn og unge. Olweusprogrammet og Life Skills Training programmet implementeres av vanlige lærere, men jeg vil argumentere for at spesialpedagogen vil kunne ha en viktig rolle i dette arbeidet. Spesialpedagogen vil kunne gi råd og veiledning i forhold til identifisering av ulike former for antisosial atferd, og eventuelt hjelpe til med å ta avgjørelser som går på tilrettelegging av opplegg for spesielt utsatte elever. Spesialpedagogen kan også fungere som faglig ressursperson innen det rusmiddelforebyggende arbeidet, og ha oversikt over tilgjengelig materiell og metode. Spesialpedagogisk kompetanse omfatter kunnskap om både risiko- og forebyggende faktorer i forhold til rusmisbruk og antisosial atferd. Denne oppgaven har derfor både teoretisk og praktisk relevans for det spesialpedagogiske fagfeltet. Jeg vil også argumentere for at den spesialpedagogiske kompetansen kan brukes til å lede og utvikle rusforebyggende arbeid i skolen.

Skolen har en sentral rolle i det forebyggende arbeidet med sin mulighet til å komme i kontakt med alle barn, unge og deres foreldre. Skolen står i en særstilling i arbeidet med å nå barn og unge med ulike former for informasjon og opplæring med et forebyggende siktemål. Dette gjelder både det generelle forebyggende arbeidet og innsatsen for spesielt utsatte grupper (KUF & BFD 2000). Det har etter hvert blitt gjort en substansiell mengde forskning på forebyggende arbeid i skolen både i Norge og USA. Mange kommuner og fylkeskommuner tar utgangspunkt i ulike programmer eller undervisningspakker som er utarbeidet for skoleverket, og dette har gjort det nødvendig å innhente kunnskaper om hvilke resultater en kan forvente av denne innsatsen

(KUF & BFD 2000). Mange forebyggende tiltak er iverksatt i skolen, men resultatene har ikke alltid vært positive.

Rusforebygging vil i denne oppgaven ikke bare handle om forebygging som retter seg spesifikt mot å redusere rusbruk. Dette er fordi ulike typer antisosial atferd antas å henge sammen, noe som betyr at dersom man klarer å redusere en type antisosial atferd (f.eks. mobbing) kan dette føre til reduksjon i andre typer antisosial atferd (f.eks. illegal rusbruk). Dessuten er det en mengde forskning (Rutter m. fl. 1998, KUF & BFD 2000, Schancke 2005) som indikerer at rusbruk- og misbruk kan reduseres ved at forebyggingens nedslagsfelt utvides. Med dette mener jeg program som fokuserer på blant annet styrking av elevenes selvbilde og trening på sosiale ferdigheter. Det har vist seg å være en sammenheng mellom for eksempel kunnskap om rusmidler, sosial kompetanse, livsferdigheter som evnen til å ”takke nei”, og redusert rusbruk og misbruk. Dette eksemplifiseres ved at jeg benytter Olweusprogrammet som har vist rusforebyggende effekt uten å være rus-spesifikt.

Det er flere momenter forbundet med virksam rusforebygging. Virksam forebygging påvirker ikke bare individet, klassen eller skolen. Virksam forebygging handler om å utruste barn og unge med holdninger og ferdigheter som de vil kunne dra nytte av for resten av livet. Virksam forebygging er samfunnstjenlig. Idealistisk sett kan virksam forebygging medvirke til at vi får et varmere samfunn preget av mindre rus, mobbing og vold, samt andre kriminelle aktiviteter.

Oppgaven belyser viktige aspekter ved forebyggingsarbeidet og søker å bidra til økt innsikt og forståelse for forebygging generelt, og rusforebygging spesielt.

Ulykker og overdosedødsfall...

Narkomisbrukt, pillemisbruk og alkoholproblemer...

Røyking...

Mobbing og kriminalitet...

Atferdsproblemer og spilleavhengighet...

-når slike problemtilstander utvikles og oppstår,

-når nyttårstaler skal skrives,

-når stortingsmeldinger skal utformes,

-når handlingsplaner mot all verdens elendighet skal utarbeides,
da dukker begrepet forebygging opp.
Alle er for at problemene bør forebygges, alle er for at ressurser bør styrkes.
Men hvordan?

(Schancke 2005)

Og her begynner uenighetene hvor både amatører og de lærde strides. Oppgaven vil gi noen indikasjoner på hva som fungerer i forebyggende arbeid og hva som ikke fungerer. Spørsmålet vil også belyses av sammenligningen og analysen av Olweusprogrammet og Life Skills Training programmet.

1.2. Valg av programmer

Jeg har valgt å ta utgangspunkt i to forebyggende program som har kunnet dokumentere en konkret effekt, nemlig redusert bruk av rusmidler. Begrunnelsen for dette valget er at jeg ønsket å studere effektiv forebygging.

Det er utviklet svært mange forebyggende tiltaksprogram for bruk i skolen, men det er imidlertid bare et fåtall som vitenskapelig har kunnet påvise holdnings- og atferdsendring. Av programmene jeg har valgt å bruke er det ene et såkalt "life skills" program utviklet av professor Gilbert Botvin i USA, og som kalles "the Life Skills Training Program" (LST). Det andre er professor Dan Olweus sitt program mot mobbing og antisosial atferd, ofte referert til som "Olweus mobbeprogram" eller bare "Olweusprogrammet." Programmene er begge anbefalt av et amerikansk initiativ som kalles Blueprints for Violence Prevention, og ble startet av Center for the Study and Prevention of Violence (CSPV). CSPV har gjennomgått 600 programmer, og de programmene jeg har valgt er 2 av 11 anbefalte program, som har blitt såkalte modellprogram eller "blueprints." Av disse elleve modellprogrammene er det bare fire program som er designet for bruk i skolen. Botvin og Olweus har med andre ord kommet gjennom et nåløy. Det at begge programmene har fått hver sin presentasjon i form av et Blueprint har gjort det komparative arbeidet noe enklere ettersom programmene gjengis innenfor et oversiktlig og standardisert oppsett.

Årsaken til at jeg har tatt med Olweus mobbeprogram er fordi programmet også fremstilles som rusforebyggende (Olweus 1991, 1997, 2002b, Pape 1999, 2001, Schancke 2002). Et mobbeprogram som reduserer rusbruk vekket min nysgjerrighet, og jeg tenkte at det kunne bli en interessant innfallsvinkel i å identifisere virksomme rusforebyggende elementer. Når Olweus' program mot mobbing reduserer rusbruk uten at det har noen rus-spesifikke komponenter, må programmet likevel ha kvaliteter eller elementer i seg som kan karakteriseres som rusforebyggende. Dette har interessert meg spesielt, da det indikerer at hovedfokuset i rusforebyggende arbeid i skolen kanskje ikke trenger å sikte inn på rusmidler og konsekvenser av misbruk i seg selv, og at andre grunnleggende faktorer kanskje er vel så viktig i rusforebyggende tiltak. Et spørsmål som følgelig har vært presserende, er hvilke faktorer det er i et mobbeprogram som fører til rusreduksjon.

I forebyggingslitteraturen refereres begge forfattere ofte. Olweus har i en årrekke vært den mest siterte skandinaviske forsker i psykologi og utdanning (Olweus 2003). Botvin er også mye sitert i internasjonal litteratur, og hans studier har vært viktige også for den norske kunnskapen på forebyggingsfeltet. Forfatternes innflytelse og betydning har vært viktig i valg av program. Ved å benytte to anerkjente forfattere, en ekspert på mobbing og en på rus, ønsker jeg å få frem både bredde og dybde på forebyggingsfeltet. Forfatterne og programmene utfyller hverandre på mange måter.

1.3. Avgrensning og disposisjon

Dette kapittelet har jeg delt inn i fem deler basert på oppgavens disposisjon, fra kapittel 2 – 6: *Metode, rusbruk og rusforebygging, presentasjon av programmene, analyse og drøfting, og konklusjon.*

Kapittel 2: Metodekapittelet tar for seg valg av metode, teoretiske perspektiver som har hatt betydning for oppgaven og validitet. Jeg beskriver også kort tilnærmingen og fremgangsmåten i arbeidet.

Kapittel 3: Dette kapittelet har jeg valgt å vie relativt mye plass fordi jeg anser det som viktig å beskrive sentrale bakgrunnsforhold i USA og Norge for å fremme forståelsen for den konteksten

programmene har vokst fram i. Jeg har derfor valgt å gi en kort presentasjon av rusbruk og rusproblemer i Norge og USA, og aktuell forebyggingshistorie i de to landene. Rusforebygging er et begrep som står sentralt i denne oppgaven, så jeg vil gjøre kort rede for hvordan det i forskning og faglitteratur er vanlig å forstå rusforebygging generelt, og i en pedagogisk sammenheng spesielt. Jeg skal videre gjøre kort rede for ulike strategier i det rusforebyggende arbeid, og presentere hva den internasjonale forskningen har funnet av virksomme rusforebyggende strategier. Jeg har også valgt å presentere en evaluering av noen aktuelle forebyggende program for å vise hva som foregår generelt i det rusforebyggende arbeidet i skolen, og for å vise hva slags ”miljø” programmene til Olweus og Botvin står i.

Kapittel 4: Her presenterer jeg programmene slik forfatterne fremstiller dem i litteraturen og på sine hjemmesider. Jeg etterstreber å være tro mot forfatterens intensjon. Jeg kommer til å gi en oversikt over programmenes bakgrunn og rasjonale, målgruppe, innhold, evaluering og effekt, kostnad og til sist et utvalg av kritikken som er blitt rettet mot dem.

Kapittel 5: Her analyserer jeg programmene både i lys av hverandre og individuelt, og gjør rede for og drøfter noen faktorer som antas å ha rusforebyggende effekt. Jeg drøfter også hvorvidt programmene kan sees som hverandres motsvar, ved å spørre hvorvidt Life Skills Training kan sees som et mobbeprogram og om Olweus mobbeprogram kan forstås som et Life Skill Training program. Jeg drøfter også Olweus’ program noe mer inngående i forhold til rusforebyggende faktorer og den rusforebyggende effekten.

Kapittel 6: Her samler jeg trådene og presenterer noen tanker rundt det rusforebyggende arbeidet i skolen. Jeg drøfter også implikasjoner av funnene som er av betydning for veien videre.

2. Metode

2.1. Valg av metode

For å besvare problemstillingen har jeg valgt en teoretisk tilnærming og basert meg på studier av tilgjengelig forskning og teori. Jeg har lagt opp til en relativt bred redegjørelse og drøftning, men har likevel blitt nødt til å foreta avgrensninger med hensyn til litteraturen. Jeg legger ikke opp til en uttømmende drøftning av programmene. Først og fremst har jeg forsøkt å benytte forskningslitteratur som belyser rusforebyggingsfeltet generelt, og programmene til Olweus og Botvin spesielt.

2.1.1. Tekstanalyse

Programmene til Olweus og Botvin er utviklet for praksisfeltet. Den skriftlige presentasjonen av disse tilhører imidlertid en type datamateriale som kan kalles dokumenter. Et viktig kjennetegn med dokumenter er at de inneholder en tekst (Østbye m. fl. 2002), og at dokumentene er skrevet for et annet formål enn det forskeren skal bruke dokumentene til, i kontrast til for eksempel intervjuer hvor forskeren selv er med på å forme materialet (Thagaard 1998). Tekster kan gi oss rike og tilgjengelige data som er oppstått uavhengig av forskerens innflytelse. Å ta i bruk skrevne tekster slik jeg har gjort i denne oppgaven, er en nyttig måte å få tak i både informasjon og begreper. Tekstene kan i følge Silverman (2001) ha reell innflytelse i verden. Tekstene er skrevet i en kontekst og vil derfor gi lettere tilgang til hvordan hendelsene ble beskrevet der og da. Teksten kan heller ikke endres av ettertiden, i motsetning til for eksempel intervjuer der informantene ville være nødt til å se hendelsene i retrospektiv.

En overordnet metodisk prioritering er at jeg skriver en teoretisk oppgave. Det empiriske materialet er derfor tekster som er skrevet av andre. Jeg benytter disse tekstene for å belyse forebyggingsfeltet, og jeg vil på den måten fremheve forståelsen av forebyggende arbeid i skolen. Oppgaven er bygget hovedsaklig på primære kilder, for å verifisere min fortolkning og øke troverdigheten gjennom førstehånds opplysninger. Sekundære kilder og oversettelser er samtidig

brukt for å skaffe oversikt over kritiske fortolkninger, og for å kontrollere mine egne fortolkninger.

Med tekst som erfaringsmateriale har det falt naturlig å bruke tekstanalyse som verktøy for å trekke ut det essensielle både i forebyggingslitteraturen generelt og i programmene spesielt. Tekstanalyse er en samlebetegnelse på kvalitative studier av tekster:

Analytikeren stiller spørsmål til teksten og forsøker å besvare dem med grunnlag i teksten og i de begrep og perspektiv (kunnskap om teori og relevante forhold) som mobiliseres i analysen. Tekstanalyse dreier seg om å plukke en tekst fra hverandre gjennom å stille spørsmål til den, men også om å sette den sammen igjen på en ny måte som gir både analytikeren og analysens leser økt forståelse for teksten på et eller annet vis (Østbye m. fl. 2002: 70).

Det finnes mange former for tekstanalyse, med bakgrunn i ulike teoretiske tradisjoner. I tekstanalysen kan man trekke veksler på de teoritradisjoner, begreper og analyseredskaper som man ser på som mest relevante for å kunne undersøke det aktuelle materialet (Østbye m. fl. 2002). Jeg har valgt å ta i bruk former for tekstanalytisk metode som har bakgrunn i teoretiske tradisjoner som diskursteori, og denne presenteres nedenfor.

2.1.2. Diskursens betydning for oppgaven

I all menneskelig kommunikasjon har språket en helt sentral rolle, og så også i en forskningsprosess hvor man har et klart mål om å konstruere en tekst med mening. Dermed blir betydningen av å ha en klar forståelse av hvordan man bruker språket svært viktig for leserens oppfatning av innholdet. Denne oppgaven er gjennomgående lagt opp til at fremgangsmåten på analysen skal ligge innen et konstruert univers – en diskurs som beveger seg innenfor feltet rusforebygging.

Diskurser er gjerne bygget opp etter tre innledende skritt: 1. Valg og avgrensning av diskurs, 2. identifikasjon av diskursens representasjoner og 3. identifisering av diskursens lagdeling (Neumann 2001). Denne diskursen begrenser seg til forståelse av rusforebygging, og identifikasjon og sammenligning av to rusforebyggende program, mens representasjonene kan sies å være bygget opp av tekstene eller teoritilfanget som oppgaven er basert på. Det skilles

gjørne mellom tekst og tale fordi forholdet mellom den talende og hans samtalepartner er vesens forskjellig fra forholdet mellom den skrivende og hans leser (Østerud 1995). Teksten kan her sies å ha måttet gi avkall på den virkelighetsforankring som er karakteristisk for talen, og dens mening må derfor etableres gjennom mottakerens selvstendige fortolkning. I denne oppgaven er derfor undertegnede å betrakte som fortolker av ulike tekster.

De tekstene jeg har benyttet kan grovt klassifiseres i to grupper som har ulike genrekarakteristika. Den første gruppen består av tekster som er skrevet av forskere på eget initiativ. Disse tekstene er artikler, avhandlinger, lærebøker og liknende, og er ment som innlegg i den vitenskapelige debatten, selv om intensjonene kan være ulike (for eksempel øke sin personlige status innenfor forskermiljøet, tjene penger, eller mer altruistiske motiver som forfattere av forebyggingsprogram kan påberope seg). Den andre gruppen består av tekster som i stor grad er skrevet av folk i et vitenskapelig miljø, men også politikere. Offentlige utredninger, læreplaner og lover plasseres i denne gruppen. Formålet med disse tekstene er annerledes enn for den første gruppen, da disse tekstene ikke er innlegg i en vitenskapelig debatt eller undervisningsmaterieell, men dokumenter som skal danne grunnlag for politisk styring av forebyggingsprogrammer i Norge og USA. Dette er tekster som har et direkte politisk styremål, og ut fra slike betraktninger bør oppgavens diskurs forstås.

2.1.3. Validitet

En måte å avgjøre validitet i en diskursanalyse, er sammenheng (Jørgensen & Philips 2005). Analytiske påstander skal gi diskursen en form for sammenheng, og hvis det mangler noen elementer som ikke er i overensstemmelse med den diskursanalytiske redegjørelse er det mindre sannsynlig at andre vil akseptere analysen som ferdig og troverdig.

Det at jeg har basert oppgaven på forskning, som også er publisert i anerkjente tidsskrifter, øker kildenes reliabilitet. Ved å forklare hva jeg har gjort i oppgaven, hvilken metode og fremgangsmåte jeg har brukt, og ved å henvise til kilder, gjør jeg det mulig for andre forskere å etterprøve analysen, og kildene som analysen er basert på. Dette er faktorer som er forbundet med validitet. Når det gjelder min egen analyse så vil denne bære preg av min egen forståelseshorisont, slik det forstås i et hermeneutisk perspektiv, når jeg tolker tekstene. Dette har

betydning for oppgavens validitet, da det er jeg som er fortolker av tekst. Min forståelseshorisont vil derfor prege oppgaven.

Jeg analyserer to rusforebyggende program, og ser dermed ikke generell overførbarhet som hensiktsmessig eller interessant for denne oppgaven. Jeg trekker likevel inn noen momenter som kan ha generell overførbarhet i forhold til hva analysen av programmene indikerer. Når jeg for eksempel har funnet et program som ikke er rus-spesifikt og som reduserer rusbruk, kan jeg si noe om årsakene til at det kan være rusreduserende. Det betyr imidlertid ikke at dette kan generaliseres og overføres til andre program som ikke er rus-spesifikke. Det vil si at selv om Olweusprogrammet reduserer rusbruk, betyr ikke det at andre ikke-rus-spesifikke program nødvendigvis vil føre til redusert rusbruk.

Når det gjelder begrepsvaliditet så er det i problemstillingen særlig begrepet rusforebygging som trenger en forklaring. Jeg har funnet rusforebyggende faktorer i programmene som ikke er rus-spesifikke. Det betyr at begrepet rusforebygging også vil å omhandle forebygging av mer generell karakter og målsetning.

2.2. Kildebruk og fremgangsmåte

2.2.1. Kvalitetssikring og valg av kilder

Et sentralt poeng har vært å kvalitetssikre kildene. Det er mange meninger om hva som er god forebygging og hva som ikke er det, og det foreligger mye litteratur som kommer med råd og forslag til hvordan forebygging i skolen bør foregå. Det som kjennetegner en del av denne litteraturen, er at råd og konklusjoner ofte er basert på subjektive meninger og synsing. Dette er litteratur jeg har forsøkt å holde meg unna. Likevel kommer man ikke unna det forhold at hver forsker bærer på egne holdninger og oppfatninger. En måte å kvalitetssikre kildene har vært å finne tekster som er utarbeidet av anerkjente forskere.

For å kvalitetssikre litteraturbruken har jeg tatt utgangspunkt i primærlitteratur. Jeg har også forsøkt å bruke de nyeste data tilgjengelig på rusbruk- og forebyggingsfeltet, selv om det tidvis har vært vanskelig å oppdrive helt ferske data, og i de tilfellene har jeg vært henvist til noe eldre

studier. Dette fører blant annet til at når jeg sammenligner forhold på rusbruk og rusforebyggingsfeltet i USA og Norge, så er det ikke alltid at data står i et optimalt komparativt forhold til hverandre da både årstall for studier av et gitt fenomen kan variere, samt ulikheter av fenomenologisk og metodisk art i forskningsstudiene. Hensikten med forebyggingskapittelet har imidlertid vært få frem grunnleggende historiske trekk i de to landene for å sette programmene til Olweus og Botvin i en meningsfull kontekst og peke på viktige forhold i den sammenhengen de har blitt til.

2.2.2. Kildeinndeling

Kildene i denne oppgaven kan kategoriseres i tre deler: primærkilder, sekundærkilder og bakgrunnskilder. I en tabell kan de presenteres på følgende måte:

Figur 2.1: Kildeinndeling

Kildeinndeling	Kilder	Type kilde
<i>Primærkilder</i>	Olweus Botvin	Tekst
<i>Sekundærkilder</i>	Andre forskere og eksperter som har evaluert programmene samt utført generell forskning på forebyggingsfeltet.	Tekst
<i>Bakgrunnskilder</i>	Ekspertintervju Elevsitater	Telefonsamtaler og tekst.

Primært tekstene for denne oppgaven er utdrag av beskrivelsen av programmene til Olweus og Botvin, slik de er fremstilt i Blueprints for Violence Prevention (Botvin m. fl. 1998, Olweus & Limber 1999). Det er disse tekstene som danner grunnlaget for presentasjonen av programmene, og som analysen i drøftingskapittelet bygger på. Andre primært tekster har vært forfatterens egne studier og evalueringer av sine program.

Sekundært tekstene består av publikasjoner gjort av andre forskere som har vurdert programmene, samt generell forskning på rusforebyggingsfeltet. Eksempler på sekundært tekster er Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS), forebygging.no, National Institute on Alcohol Abuse

and Alcoholism (NIAAA), National Institute of Drug Abuse (NIDA), Rutter m. fl. (1998) og KUF & BFD (2000).

Jeg har også brukt noen elev og lærersitater som er samlet på hjemmesiden til Life Skills Training (2005b) samt et intervju av en lærer ved Nøklevann skole (Utdanningsetaten 2005). Disse tekstene brukes i mitt studie ikke som evaluering av prosjektene, men som et bidrag i analysen av programmene. Utvalget av sitater om Life Skills Training programmet kan ikke sies å være nøytralt ettersom de er gjengitt på hjemmesiden til LST. Sitatene har jeg brukt som eksempler til å kaste lys over hvorvidt programmene også virker forebyggende på andre former for antisosial atferd.

2.2.3. Litteratursøk

Det har vært viktig å finne relevant stoff som har kunnet belyse problemstillingen. Jeg har følgelig konsentrert meg om litteratur som omhandler forskning på skoleforebygging, rusforebygging og på Olweus mobbeprogram og Botvins Life Skills Training program. Fremgangsmåten jeg har brukt for å finne litteratur til oppgaven har vært tredelt. Jeg har funnet litteratur hos bokhandlere, i bibliotek og på internett. Internett har forøvrig vært et viktig redskap i litteratursøket også hos bokhandlere og i bibliotekene.

2.2.4. Intervju

Ekspertintervju

Jeg har snakket med følgende eksperter på forebyggingsfeltet:

- ✓ Professor Dan Olweus
- ✓ Prosjektleder for Olweusprogrammet, Reidar Thyholdt
- ✓ Professor og rusforsker Edle Ravndal
- ✓ Leder for Oslo Olweus-team Tore Berntsen

Gilbert Botvin forsøkte jeg å få tak i da jeg var på Berkeley, men jeg lyktes ikke å få ham i tale verken på telefon eller e-post.

Bakgrunnen for å benytte ekspertintervjuer har vært å få klarhet i spørsmål jeg har hatt i forhold til rusforebyggingsfeltet og programmene. Ekspertintervjuene brukes ikke for å evaluere eller analysere programmene. Disse har jeg foretatt for å skaffe økt innsikt og en bredest mulig forståelse av rusforebygging som fagfelt.

3. Rusbruk og rusforebygging

3.1. Historiske betraktninger på rusbruk og rusproblemer

3.1.1. Bruk av rusmidler i Norge

Bruk av alkohol har lange tradisjoner i Norge, og har en sentral plass både i Heimskringla, Håvamål og de islandske ættesagaene (Horverak 2001). Et interessant aspekt ved disse skriftene, er at allerede her finnes et dualistisk syn på bruken av alkohol. På den ene siden prises alkoholen, da det å skjenke seg selv og sine gjester fulle anses som et uttrykk for gjestfrihet og raushet. Det å tåle mye alkohol ble sett på som en god egenskap ved en konge, og avhold var forbudt for våpenføre menn. På den andre siden oppfordrer Håvamål til å drikke med måte, og spesielt unngå for mye alkohol i bestemte situasjoner.

”Spar ikkje mjøden,
men med måte du drikk;
sei det som tarvst eller tei!
Ikkje nokon
neise deg kan,
for du tidleg vil kvile om kveld (Håvamål).

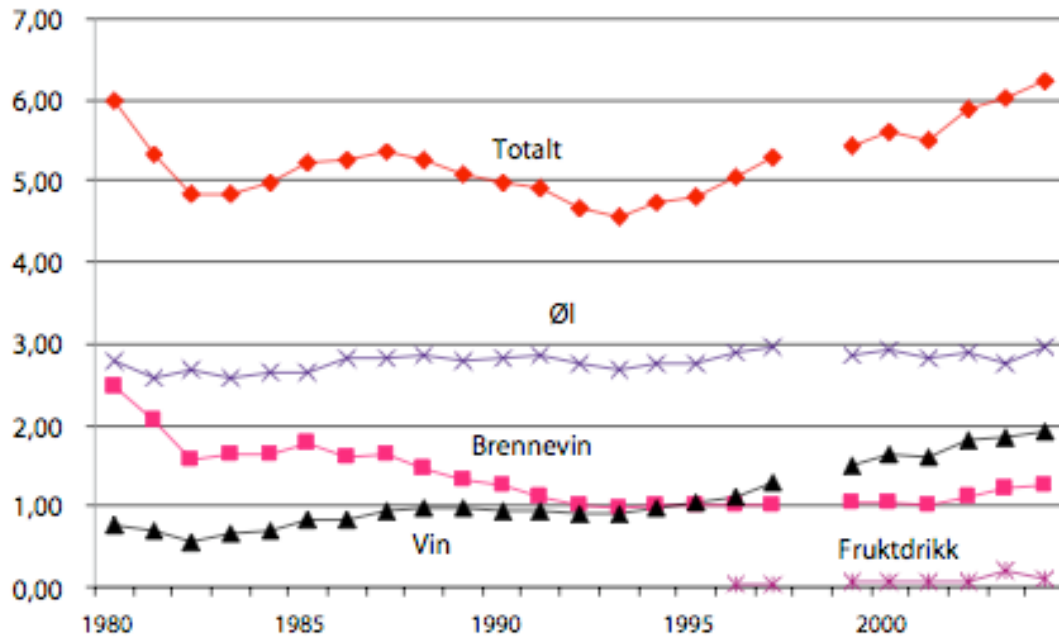
Øl var den vanligste alkoholholdige drikken i Norge helt opp til 1600 tallet, da brennevinet fikk sitt gjennombrudd. Etter hvert utkonkurrerte brennevinet ølet, blant annet fordi brennevinet ble oppfattet som medisin, fordi det var holdbart og fordi det var så sterkt at det garanterte beruselse. ”Forbruket av brennevin var på sitt høyeste omkring 1830-40, da det er anslått at hver voksen innbygger i Norge drakk 13 liter ren alkohol i form av brennevin” (Horverak 2001: 3). Til sammenligning drikker hver nordmann i dag ca 7 liter ren alkohol i året, hvis vi tar med det uregistrerte forbruket (SIRUS 2005).

Det høye forbruket av brennevin førte med seg mye sosial elendighet, og som en konsekvens av dette vokste det frem en organisert måteholdsbevegelse. Måteholdsbevegelsen ble senere erstattet med en ny avholdsbevegelse, som var mot all bruk av alkoholdrikker. Bevegelsen fikk gjennomslag for brennevinsforbud, og dette varte fra 1919 til 1926. Vinmonopolet ble opprettet i 1922 i forbindelse med brennevinsforbudet, og skulle stå for all import og omsetning av vanlig bordvin (Horverak 2001).

Dagens norske alkoholpolitikk har i grove trekk fått sin utforming fra midten av det forrige århundret og frem til opphevelsen av brennevinsforbudet i 1927. Norsk alkoholpolitikk hviler på fire hjørnesteiner, og disse er særavgifter på alkoholdrikker, begrenset tilgjengelighet, opplysning om konsekvenser av alkoholbruk og fravær av privatøkonomiske interesser. Disse ble introdusert allerede i 1871, da en fikk de kommunale samlagene. Alkoholpolitikken etter den tid har først og fremst dreid seg om hvordan disse virkemidlene skal doseres (Horverak 2001).

De siste femti årene er alkoholforbruket i Norge omtrent fordoblet (Fekjær 2003). I perioden 1993-2000 økte alkoholforbruket i Norge med 20 prosent, og det var økning i alle grupper i befolkningen (NOU 2003: 4). Menn og kvinner med høyest inntekt drikker mest alkohol. En intervju-undersøkelse blant voksne over 24 år viser at forbruket i Oslo og Akershus er høyest. En antar at det virkelige forbruket er noe høyere enn det som rapporteres i spørreundersøkelser. Gjennomsnittlig debutalder synes å være stabil i Norge med omkring 14,5 år for øl og 15 år for vin og brennevin. Fra 1994 har omsetningen i Norge vist en økende tendens, og gjennomsnittet var i 2004 oppe i 6,22 liter ren alkohol per person per år (ASD 2005, SIRUS 2005). Figuren under viser årlig omsetning av alkohol i Norge per innbygger 15 år og over, fra 1980 – 2004.

Figur 3.1: Årlig omsetning av alkohol i Norge per innbygger 15 år og over, fra 1980 – 2004 (liter ren alkohol per person totalt og på ulike alkoholsorter) Kilde: SIRUS 2005.

Forbruket av alkohol er imidlertid svært skjevt fordelt i befolkningen. Fekjær (2004) har laget en inndeling i 10 grupper etter forbrukets størrelse, og her kommer det frem at forbruket varierer enormt mellom ulike miljøer. De fleste nordmenn drikker sjelden og lite, men for de 10 % som drikker mest, drikker omtrent halvparten av all alkoholen. Dette er stordrikkere som har et risikofylt forbruksnivå, og en kan ut fra dette si at ca. hver annen flaske drikkes av en som ikke burde ha drukket den flasken (Fekjær 2004).

Publikasjoner fra Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) viser at det er en liten, men økende gruppe unge som har erfaringer med bruk av såkalte ”harde” narkotiske stoffer. Data fra 1999 viser at det var fire prosent på landsbasis og syv prosent i Oslo som har brukt amfetamin. To prosent på landsbasis og fem prosent i Oslo hadde brukt ecstasy. Forsker Astrid Skretting (2000) understreker i en publikasjon på forebygging.no at spesielt for illegale rusmidler, viser det seg at mange som forsøker slike stoffer gjør det bare en eller noen få ganger. Publikasjoner fra SIRUS viser derimot at prosentandelen unge som har brukt legale stoffer som alkohol, er langt høyere enn andelen som noen gang har brukt illegale narkotiske stoffer. De fleste unge i Norge i

aldersgruppen 15-20 år har erfaring med alkohol (83 % på landsbasis i 1999). Gjennomsnittsalderen for første gang unge har drukket alkohol er ca. 15 år. De siste årene har det vært en klar økning i det gjennomsnittlige alkoholforbruket blant unge, mens det i første del av 1990-tallet var en nedgang. Drikkemønsteret blant jenter har endret seg, og vi ser at jenter har en betydelig økning i sitt alkoholkonsum. Over en femtedel av unge i alderen 15-20 år oppgir at de har kjent seg tydelig beruset av alkohol mer enn 50 ganger. En fjerdedel av unge i aldersgruppen 15-20 år mener jevnaldrende drikker mer enn de burde.

I Norge er skader og ulykker de vanligste helseskadene av alkohol. Hvert år skjer det ca. 60 000 skader og ulykker som den skadde selv mener skyldes alkohol. For ungdom mellom 15 og 25 år er fylla den viktigste dødsårsaken (Fekjær 1994). Antall dødsfall som skyldes alkohol har gått ned fra 413 personer i 1999 til 378 personer i 2001. Totalt antall dødsfall var 6290 over en trettenårsperiode fra 1988 til 2001 (SIRUS 2003).

3.1.2. Bruk av rusmidler i USA

De tidligste europeiske utforskerne og beboerne som kom til Amerika var generelt harde på alkoholen. De hadde med seg egne alkoholholdige drikker, og fant raskt ut måter å lage whisky og rom i Amerika. Hovedårsaken til det jevnlige og høye alkoholforbruket på denne tiden var mangel på hygieniske og ikke-forurensede alternativer. Tidlig Amerikansk historie er spekket med historier om drankere. Troppene under Washington ble gitt en daglig rasjon på fire ”ounces” sterkt brennevin. Etter at de tapte slaget om Germantown gav kongressen de involverte en ekstra bonus i form av sprit for å styrke moralen (Petersen 2003).

På sent 1700- og tidlig 1800 tallet ble ølbrygging mindre og mindre en husholdsfunksjon og ledet derfor til etableringen av bryggerier. I 1790 drakk alle amerikanere over femten år gjennomsnittlig ca. 13 liter ren alkohol i året. Det var en enorm økning i alkoholforbruk de følgende årene, og i 1830 var gjennomsnittet ca 27 liter ren alkohol i året (ibid.).

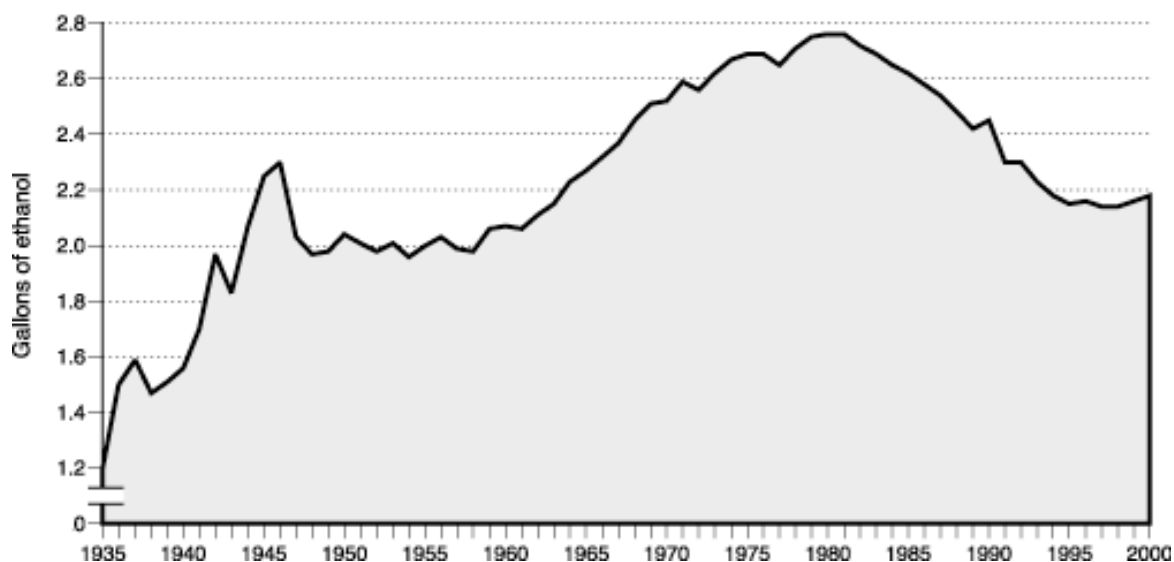
Tidlig på 1800 tallet begynte religiøse ledere og deres tilhengere og konfrontere mange av problemene som det utstrakte alkoholkonsumet hadde ført med seg: tapte inntekter, oppsigelser, forferdelige familiesituasjoner og store helseproblemer. Måteholdsbevegelsen ble formet rundt 1830 årene, som i utgangspunktet promoterte moderat eller restriktiv drikking. Men på grunn av

datidens tunge drikkevaner, forandret måteholdsbevegelsen seg til å bli en totalavholdsbevegelse. Det var nå også kommet mange alternativer til alkohol, som te, kaffe, fruktjuice og renset vann. Avholdsgruppen fikk mange tilhengere og hadde tydelig effekt, da alkoholkonsumet var halvert i 1850 til ca. 13 liter ren alkohol i året per person (Petersen 2003).

Mellom 1920 og 1933 var det totalforbud mot salg av alkohol i USA. Dette førte til flere positive helsemessige og sosiale konsekvenser. I 1910 var det årlige forbruket av ren alkohol 9,8 liter per amerikaner, og i 1934 var det nede i ca 3,7 liter (Petersen 2003). I denne perioden ble det reduksjon i alkoholrelaterte dødsfall, alkoholrelaterte trafikkulykker, industrielle ulykker, og helsemessige problemer av alle slag gikk ned (ibid.). Til tross for Al Capone og andre gangstere som herjet rundt, gikk også kriminalitets- og fengselsstatistikken markant ned i løpet av 1920 årene (ibid.).

Etter at totalforbudet ble opphevet økte alkoholkonsumet betraktelig igjen, til det nådde en topp på 1980 tallet da hver amerikaner drakk 10,6 liter (2.8 gallon) i året (figur 3.2). I år 2000 var forbruket nede i 8,3 liter i året. Figuren under viser det gjennomsnittlige totalforbruket (vist i gallon) per innbygger i USA fra 1935 – 2000.

Figur 3.2: Gjennomsnittlig totalforbruk av ren alkohol (vist i gallon) per innbygger i USA fra 1935 – 2000. Kilde: NIAAA 2004.

I likhet med det som er vanlig i Norge, er gjennomsnittsalderen for første gang unge i USA prøver alkohol ca. 15 år (SAMHSA 2004). I følge National Institute of Drug Abuse (NIDA 2005) har omtrent 10 prosent av den amerikanske befolkningen et "alkoholproblem" (hvilket utgjør hele 28 millioner mennesker) (Palen 2001). Alkoholsalg i USA beløper seg til ca 40 milliarder dollar hvert år. Totalkonsumet i USA har gått ned i løpet av de siste 20 år, men antall "tunge drankere" har holdt seg konstant på 10 millioner mennesker (Palen 2001). En studie forberedt av the Lewin Group for NIDA og "the National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism" (NIAAA) estimerte den totale kostnaden for alkohol og narkotika misbruk til 245,7 milliarder dollar for 1992. Av dette gikk 148 milliarder dollar til alkoholmisbruk (NIDA 2005), og i 1998 var kostnadene for alkoholmisbruk økt til 184,6 milliarder dollar.

Overdoser av alkohol forekommer like ofte som for andre rusmidler i USA, selv om de fleste som drikker alkohol, også de som "overdrikket", ikke dør av forgiftning. Det rapporteres imidlertid omtrent 50 000 tilfeller av alkoholforgiftning hvert år, og ukentlig dør noen av alkoholforgiftning. I USA blir 90 000 dødsfall årlig tilskrevet alkoholen, og alkoholen dreper flere mennesker under 21 år enn kokain, heroin og marihuana til sammen (Palen 2001). 22 prosent av alle dødsfall i trafikken tilskrives alkoholen. Omtrent 10.6 millioner voksne i USA kan klassifiseres som alkoholikere, og i tillegg er 7.3 millioner enten alkoholmisbrukere eller har erfart negative konsekvenser av alkoholbruk, som arrestasjon eller trafikkulykker.

3.1.3. Noen komparative refleksjoner

Det er flere likheter i "rusmiddelbrukens historie" i USA og Norge, selv om norske alkoholtradisjoner strekker seg betraktelig lenger tilbake i tid. Historien fra 1800 tallet og frem til i dag har flere likhetstrekk: for det første var alkoholforbruket på sitt høyeste i 1830 årene på begge sider av Atlanterhavet. Det er imidlertid bemerkelsesverdig at gjennomsnittsforbruket i følge Petersen (2003) i USA var på 27 liter ren alkohol i året, mot 13 liter i Norge.

Det høye forbruket og den sosiale nøden alkoholvanene brakte med seg, førte i begge land til en måteholdsbevegelse som gikk over til en totalavholdsbevegelse. En viktig følge av dette var innføring av brennevinsforbud på tidlig 1900 tallet. I begge land ble forbruket og skadevirkningene betraktelig redusert.

Noen ulikheter mellom Norge og USA er innføringen av det norske Vinmonopolet. I USA selges både øl og sprit i dagligvarebutikker, men til forskjell fra Norge er aldersgrensen 21 år for kjøp av alkoholholdige drikker i USA mot 18 år i Norge. I USA håndheves aldersgrensen strengt, og vanlig politikk på de fleste utsalgssteder, puber og barer er at er man under 30 - 40 år skal man vise legitimasjon. Noen kjeder har dratt dette mot grensen til det latterlige, da de har pålagt sine ansatte å sjekke ID'en til alle som skal kjøpe alkohol eller tobakk. Dette har naturligvis ført til reaksjoner, og det må synes en smule lattervekkende når pensjonister blir spurt om å fremvise legitimasjon ved kjøp av en flaske vin (USA Today 2005). En slik regulering fører likevel til at de som omsetter alkohol og tobakk ikke blir overlatt til vanskelige skjønnsvurderinger i forhold til kjøpers alder. En skulle tro at det hadde en preventiv effekt å gjennomføre en slik rigid praksis, men tallene viser at den gjennomsnittlige debutalderen for alkohol både i Norge og USA er ca. 15 år (jf. kapittel 3.1.1. og 3.1.2.). Det er tydelig at høye aldersgrenser og streng håndheving av regler i seg selv ikke er nok til å stagge alkoholdebut og alkoholbruk blant unge. Det er ikke å undres over at myndighetene i begge land ser etter alternative strategier i det rusforebyggende arbeidet, som for eksempel skolebaserte rusforebyggende intervensjoner.

3.1.4. Ulike rusmiddelbrukere

Rusmiddelbrukere kan deles i tre grupper: Måteholdsbrukere, misbrukere og avhengige (NOU 2003: 4). Måteholdsbrukere er personer som aldri eller svært sjelden opplever problemer på grunn av sin bruk, og som heller ikke påfører andre problemer. Med misbrukere tenkes personer som gjentatte ganger både selv erfarer problemer på grunn av sin bruk av rusmidler, og som påfører andre problemer. Med rusmiddelavhengige er personer som ikke greier å styre sitt forbruk av rusmidler, og som selv opplever problemer på grunn av denne avhengigheten, samtidig som de skaper problemer for andre. Det går ingen klare skiller mellom disse gruppene av brukere. En bruker kan vandre mellom alle tre typer av rusmiddelbruk. Selv om ikke alle brukere opplever problemer eller skaper problemer for andre på grunn av sin rusmiddelbruk, vil bruken av rusmidler påføre samfunnet problemer. Til tross for at det er teoretisk mulig for ethvert individ å bruke rusmidler på en uproblematisk måte, så er det egenskaper ved rusmidlene og/eller rusmiddelbrukerne som gjør at mange vil oppleve problemer i forbindelse med bruk av rusmidler. En del vil også bli rusmiddelavhengige (NOU 2003: 4).

3.1.5. Begreper og holdninger i endring

Det at bruk av rusmidler fører til problemer både på individ- og samfunnsnivå, gjør at det blir et spørsmål hva samfunnet er villig til å godta av rusmiddelbruk. Hva som er akseptabel bruk av rusmidler vil variere opp gjennom historien, samfunnet vil se rusmiddelproblemene i lys av ulike forståelse, som har skiftet opp gjennom tidene, avhengig av normer, kunnskap og verdier. For eksempel var det i vikingenes Norge, og langt inn i forrige årtusen, forventet at en skulle drikke seg full. Dermed tolererte samfunnet også den atferden som fulgte med fylla, da det var nettopp dette man søkte når en drakk alkohol. Denne måten å bruke alkohol på er fremdeles helt sentral i vårt samfunn. Rusen antas fortsatt å være den mest sentrale egenskapen ved alkoholbruken i Norge. Dette gjelder også narkotikabruk i fasen før en blir avhengig. Det er nytelsen folk søker gjennom bruken (Horverak 2001, NOU 2003: 4).

Det foregår også en utvikling med tiden i folks oppfatning av hva som er problematisk atferd. Forhold som tidligere ble ansett å utgjøre et problem, bedømmes ikke på samme måte i dag. For eksempel mente i 1964 hele 80 prosent at utsagnet ”drikker et par ganger i måneden sammen med venner og blir nokså beruset” karakteriserte et misbruk av alkohol, mens andelen i 1989 var sunket til 45 prosent (NOU 2003: 4). Vi vil kunne oppleve en tilsvarende utvikling i hva vi vil tolerere av bruksmåter av narkotika dersom dette blir mer vanlig (ibid.). I Norge er narkotiske stoffer ennå ”nye” rusmidler, og de som debuterte som unge brukere i 1970 årene er i dag ikke mer enn rundt 50 år. En slik trend ser vi i andre land hvor narkotika er blitt mer vanlig enn i Norge. I flere europeiske land blir brukerne av slike stoffer ikke lenger møtt med strafferettslige sanksjoner. En rekke land skiller også mellom reaksjoner rettet mot bruken av cannabisstoffer og bruken av sterkere narkotiske stoffer som amfetamin, kokain og heroin (ibid.). Unge i Norge har imidlertid fått et mer liberalt syn på bruken av marihuana og hasj de senere år. Andelen 15 – 20 åringer som mente at cannabis burde selges fritt økte fra 2-3 prosent på begynnelsen av 1990 tallet til ca 10 prosent i begynnelsen av 2000 tallet (NOU 2003: 4).

Ungdommens og de unge voksnes (15-34 år) bruk av rusmidler er nært knyttet til livsstil. Det gjelder særlig bruk av narkotika, mens bruk av alkohol er mer vanlig i alle miljøer. Cannabis har eksempelvis særlig funnet grobunn i hip-hop miljøet (Vestel m. fl. 1997). I likhet med bruken av alkohol, foregår bruken av cannabis helst i fritidssammenheng i helgene, og mange går deretter

tilbake til en rusfri tilværelse i uka. På engelsk har denne typen narkotikabruk fått betegnelsen ”recreational drug use.”

Toleransen for bruk av alkohol er i de fleste vestlige land betydelig høyere enn toleransen overfor bruk av marihuana og hasj, nettopp fordi slike stoffer ikke har noen langvarig tradisjon i disse landene. I Norge og USA er alkoholbruk forbundet med atskillig flere uheldige konsekvenser enn bruken av marihuana og hasj på samfunnsnivå (NOU 2003: 4, NIDA 2005). Alkoholbruk er likevel mer tolerert.

Et annet forhold som endrer seg over tid, er hvilke typer inngrep samfunnet kan benytte for å bekjempe rusmiddelproblemene. ”I et samfunn med stor vekt på individuell frihet, er mulighetene til å foreta inngrep som direkte berører borgernes frie utfoldelse, mer begrenset enn i et samfunn hvor fellesskapets verdier har stor vekt” (NOU 2003: 4: 17). Dessuten vil internasjonale avtaler og internasjonaliseringen av de enkelte lands økonomier også få følger for hvilke virkemidler som kan benyttes.

3.2. Rusforebygging: begreper og strategier

3.2.1. Primær-, sekundær- og tertiærforebygging

Den amerikanske psykiateren Gerald Caplan skrev i 1964 boken ”Principles of Preventive Psychiatry” (Caplan 1964). Caplan beskriver her en modell for forebygging som inneholder tre nivåer; det primærforebyggende, det sekundærforebyggende og det tertiærforebyggende nivå. Begrepene og prinsippene har ikke bare påvirket psykiatrien, men den har også blitt en integrert del av generelt forebyggende arbeid (Schultz 1998).

I primærforebyggingen er målet å stoppe et problem før det *blir* et problem. På et primærforebyggende nivå gis intervensjonen til en hel populasjon i en spesifikk situasjon, uavhengig av behovet for intervensjonen. Primærforebygging er en proaktiv tilnærmingssåte hvor en søker å redusere sjansen for framtidige problemer. Eksempler på primærforebygging kan være å vaksinere barn for polio og andre vanlige sykdommer selv om barna ikke har symptomer på sykdommen eller er i risikozonen for å utvikle den. Skolebaserte forebyggende tiltak som

søker å redusere mobbing eller rusbruk er også eksempler på primærforebyggende intervensjoner. I en rusforebyggende intervensjon vil målet være redusert rusbruk, og dette kan for eksempel gjennomføres ved å utdanne en populasjon av ikke-brukere til å si ”nei.”

Sekundærforebygging er en såkalt tidlig intervensjon fordi man driver forebygging i en populasjon som viser tegn til problemer på et tidlig stadium. I en sekundærforebyggende rus-spesifikk intervensjon vil målgruppen være ungdom som er i risikozonen for å utvikle rusproblemer. Et amerikansk eksempel på en rus-spesifikk sekundærforebyggende intervensjon er programmet ”Big Brother Big Sister” (Blueprints 2005), hvor ungdom som regnes for å være i risikozonen for å utvikle rusproblemer får en voksenperson å forholde seg til som kan ha positiv innflytelse for den utsatte.

Den tredje og siste intervensjonen som er beskrevet av Caplan er tertiærforebygging. På det tertiærforebyggende nivå er målgruppen individer som har utviklet et problem eller sykdom. Intensjonen på dette nivået er å redusere intensiteten og varigheten av problemet. Målet er å forebygge tilbakefall og flere komplikasjoner. Rehabilitering er eksempel på aktuelle program på tertiærnivå. Forebygging på tertiærnivå kan synes å ligne mer på behandling enn forebygging, men når en tenåring allerede er avhengig av rus, så er rusforebygging i seg selv ikke en logisk mulighet. Det man ønsker å forebygge når individet er rehabilitert er fremtidig tilbakefall av rusbruk sammen med potensielle sekundæreffekter som voldelig atferd, kriminalitet og dårlig helse.

Man kan si at den primærforebyggende intervensjonen er den ideelle metode siden den er kostnadseffektiv og fordi den eliminerer langtidseffektene som følger med rusmisbruk. Den sekundærforebyggende metode er også en god metode fordi den kan brukes som et verktøy til å intervenere før en ungdom i ”fasesonen” utvikler et alvorlig rusproblem. Den tertiærforebyggende modellen er ekstremt kostbar og kanskje til og med ineffektiv på grunn av de vanskene som forbindes med rehabilitering og det å bli en rusfri person. Denne muligheten må imidlertid være tilgjengelig for de som av ulike årsaker har havnet skjevt ut.

3.2.2. Sykdomsforebyggende og helsefremmende tradisjon

Forebyggende arbeid kan deles inn i to ulike tradisjoner (Schancke 2003):

Sykdomsforebyggende tradisjon har som fokus å hindre utvikling av sykdom og problemer, redusere risikoen for skade og redusere dødelighet. Innenfor denne tradisjonen søker man å identifisere årsaker til problemer, sykdom eller skade, og eliminere årsakene til det som måtte være ”problemet.”

Helsefremmende tradisjon har som fokus å fremme overskudd, trivsel og livskvalitet. Her søker man å identifisere positive faktorer som fremmer helse, og styrke disse faktorene. Tiltakene favner vide målgrupper, og bør settes i verk før problemene oppstår. Man kan si at Life Skills Training program har tatt til seg elementer i begge tradisjoner. En kan hos Olweus, som til tross for at det ikke er et rus-spesifikt program, i et bredere perspektiv ut identifisere elementer som kan tilskrives den helsefremmende tradisjon.

3.2.3. Tilbuds- og etterspørselreduksjon

Overordnede strategier for forebyggende og helsefremmende arbeid kan også todeles (Schancke 2003):

Tilbudsreduksjon er tiltak som reduserer tilgjengelighet og betingelser for bruk av rusmidler. Eksempler på dette er innføring av aldersgrenser, økte priser og avgifter, begrensninger i antall skjenkesteder, åpningstider og så videre. Tilbudsreduserende tiltak har stor forebyggende effekt, men er avhengig av politisk vilje til å gjennomføre det som for mange er svært lite populære tiltak.

Etterspørselreduksjon betyr tiltak og strategier som iverksettes for å endre folks oppfatninger, normer og bruk av rusmidler. Skolebaserte rusforebyggende tiltak er eksempler på etterspørselreduserende tiltak.

3.2.4. Etterspørselsreduserende strategier

En vanlig måte å dele de etterspørselreduserende strategier i det forebyggende arbeidet er følgende:

Skremselsundervisning er betegnelsen på en av de tidligst benyttede forebyggingsstrategier. Ved å fokusere ensidig på skadevirkninger har målet vært å skremme elevene fra å bruke rusmidler. Det har imidlertid vist seg at strategien kan skremme folk fra å ta til seg budskapet samtidig som det skremmende i seg selv kan virke attraktivt. Ungdom kan føle seg tiltrukket av det mytiske og skumle ved stoffene. ”Det har etter hvert blitt enighet om at folk kan skremmes fra fornuft, men ikke til fornuft” (Schultz 1998: 186). Skremselspropaganda har vist seg å være uvirksomt (KUF & BFD 2000).

Informasjonsbaserte tiltak: Fra 1940 årene ble skremselspropagandaen gradvis erstattet av faktaundervisning hvor rusmidlene og deres virkning ble inngående beskrevet, da gjerne med sterk betoning av skadevirkningene. Målet om å fremstille informasjonen på en objektiv måte vokste seg sterkere på 50- og 60-tallet. Informasjonsbaserte tiltak forutsetter at kunnskap om skadevirkninger fører til ”riktig” handling (Schancke 2003). Til tross for at strategiene hadde en viss objektivitet på 60-tallet, har det frem til nyere tid vært jevnlig innslag av skremselspropaganda. Det skulle vise seg at faktaundervisningen ga gode resultater uansett hvilken pedagogisk metode som ble benyttet. De gode resultatene fantes imidlertid bare på kunnskapsnivået, mens atferd og holdninger av og til kunne gå i stikk motsatt retning av hva kunnskapen tilsa. I følge Schultz (1998) kan en mulig forklaring ligge i en feilvurdering av menneskets rasjonalitet, da mennesker kan handle rasjonelt og logisk på forskjellige måter. ”Å ruse seg sammen med kamerater kan for noen fremstå som et rasjonelt valg” (Schultz 1998: 187).

Informasjonsbaserte tiltak alene virker ikke, men fakta om rusmidler som nøktern og saklig informasjon om helserisiko og konsekvenser kan være en hensiktsmessig delkomponent av et virksomt tiltak (Schancke 2003, KUF & BFD 2000). Ser vi på Botvins og Olweus sine programmer, inngår faktaundervisning i begge. De står imidlertid ikke alene som selvstendige strategier, men faktaundervisningen anses i å være viktige komponenter i begge program (Olweus & Limber, 1999, Botvin 1998). Faktaundervisning kan også se ut til å ha en langt større plass i Life Skills Training programmet enn det man ser i Olweusprogrammet.

Affektive tiltak: Denne type tiltak vokste frem på 1960- og 1970-tallet og var preget av den humanistiske pedagogikken. Affektive tiltak forutsetter at rusmisbruk er et resultat av lavt selvbilde, dårlig selvfølelse, utilstrekkelige sosiale ferdigheter, manglende evne til

problemløsning eller uklare verdier. Tiltakene baserer seg følgelig på ferdighetstrening, problemløsning og å engasjere målgruppen følelsesmessig. Eksempler på slike tiltak er å engasjere eksmisbrukere for forelesning eller litterære tilnærminger. Slike tiltak virker ikke på rusmiddelbruk, men igjen kan de ha effekt dersom de er en delkomponent av et mer omfattende program for å skape oppmerksomhet og interesse for temaet (Schancke 2003, Schultz 1998, KUF & BFD 2000).

Sosial-kognitive tiltak forutsetter at sosial påvirkning har sterk forklaringskraft med hensyn til rusbruk og annen problematferd (Schancke 2003). Tiltak som kan kategoriseres under betegnelsen sosial innflytelsesmodell vokste frem mot slutten av 1980 tallet (Schultz 1998). Fokus er flyttet fra individet til familie, skole og lokalsamfunn. Strategiene satser på å korrigere eller endre unges forestilling om rusbruk, for eksempel korrigering av ”flertallsmisforståelsen.” Flertalls- eller ”majoritetsmisforståelsen er et fenomen som handler om at elever gjennomgående tror at medelever bruker mer rusmidler enn hva som er tilfellet. Marklund (1983) sier at hvis det er slik at mange røyker eller drikker på grunn av at de feilaktig tror ”alle de andre” mener man skal gjøre det, så er det viktig å klargjøre en slik misforståelse. Lykkes man med det, har man blitt kvitt en av årsakene til at ungdom bruker rusmidler. Tiltak basert på denne tilnærmingen har vist betydelig effekt (Schancke 2003), og det teoretiske rammeverket er tatt i bruk i både Olweus mobbeprogram og Botvins Life Skills Training program. Klarkjøring av flertallsmisforståelsen brukes for eksempel eksplisitt i LST (Botvin 1998).

Kombinasjon av strategier representerer noe relativt nytt i det rusforebyggende arbeidet. Denne strategien tar i bruk en kombinasjon av hensiktsmessige og effektive tiltak for forebyggende og helsefremmende arbeid, og setter dem i en meningsfull sammenheng. Multisystemisk arbeid, som samarbeid mellom skole, foreldre og nærmiljø tillegges stor betydning (Schancke 2003). Norman og Turner gir uttrykk for at kombinasjoner av strategier inntil videre er den mest effektive form for forebygging. Dette kan bety at letingen etter den ene mest effektive metoden burde være avblåst til fordel for videreutvikling av de sammensatte strategiene (Norman og Turner 1993). Olweus’ program mot mobbing og LST er begge eksempler på program som satser på sammensatte strategier.

3.2.5. Historikk på forebygging

Hans Olav Fekjær gjør en interessant sammenligning av tiden før forebyggingsbegrepet ble satt i system (jf. Caplan 1964) og forebygging slik den har utviklet seg siden 1950-tallet. Figuren under er hentet fra Fekjær (2003):

Figur 3.3: Forsøk på reduksjon av alkoholskadene – to tilnærmingmåter. Kilde: Fekjær 2003.

	Ca. 1880 – 1950	Ca. 1950-
<i>Hovedvirkemåter:</i>	Reduksjon av alkoholbruken i samfunnet	Behandling og opplysning
<i>Målgruppe:</i>	Vanlige alkoholbrukere (måteholdne)	Stordrikkere
<i>Hovedfokus:</i>	Hensynsløs fylleatferd som går ut over andre enn drikkeren selv	Stordrikkerens egne problemer og helseskader
<i>Opplysningens hovedbudskap:</i>	”Delta i kampen mot fylla ved å drikke og servere alkohol”	”Drikk ikke for mye for da vil du selv få problemer/skader”
<i>Virkninger:</i>	Reduserte problemer	Økte problemer

I følge Fekjær (2003) lar det seg ikke snakke bort at det billige, folkelige engasjementet var langt mer effektivt enn dagens kostbare, profesjonelle arbeid. ”Hvis vi sammenligner alkoholproblemene i landets fylker, ser vi at jo flere behandlere, jo større problemer. (...) Dette betyr selvsagt ikke at behandling er bortkastet, men at livsstilen er langt viktigere i det store bildet” (Fekjær 2003).

Fekjær peker på flere årsaker til at kostbar moderne behandling har såpass begrenset effektivitet. For det første viser epidemiologisk forskning at de fleste skadevirkningene skyldes fyll, og ikke daglig drikking som kan kalles alkoholisme. Disse skadene er vanligst hos menn under 25 år. Dette er en gruppe som sjelden er daglige drikkere, og som ytterst sjelden søker alkoholistbehandling. For det andre søker de fleste stordrikkere aldri behandling. For det tredje er stor skade skjedd før behandlere slipper til, og selv om behandling har effekter, er effektene begrenset. Alkoholforskning har stadig sterkere vist at det er den allmenne drikkingen som særlig styrer skadenes utvikling (Fekjær 2003). De som kan defineres som alkoholikere, søker nå i mindre grad til hjelpeapparatet. I hjelpeapparatet møter man særlig de sosialt dårlig stilte, og de er nå i hovedsak stoffmisbrukere. Dette betyr at antall alkoholikere i hjelpeapparatet er blitt

redusert og trolig fortsatt vil reduseres. Dette innebærer derimot ikke at alkoholproblemene er blitt mindre, for de sosialt dårlig stilte har alltid utgjort en liten og atypisk del av problemene. Men det betyr at i enda mindre grad enn før kan problemer knyttet til alkohol og fyll løses ved primært å satse på behandlingsapparatet (Fekjær 2003).

3.2.6. Amerikansk forebyggingspolitikk på 1990 tallet

Voldsepidemien på 1990 tallet forårsaket et dramatisk skifte i den alminnelige oppfatning av alvorlighetsgraden av voldsutøvelse (Elliot 1999). I 1982 mente bare tre prosent at krim og vold var de største problemene som konfronterte landet, og bare tolv år etter, i august 1994, mente mer enn halvparten at krim og vold var nasjonens største problem. Gjennom nittiårene har vold blitt angitt å være et større problem enn høye levekostnader, arbeidsledighet, fattigdom, hjemløshet, og (et dårlig) helsesystem. I 1994 ble også vold og mangel på disiplin identifisert som det største problemet i den offentlige skolen. Blant Amerikas "high school seniors" viste det seg at vold var den mest vanlige bekymringen – mer vanlig enn narkotikamisbruk, økonomiske problemer, fattigdom, rasisme og atomkrig.

Både på nasjonal og statsnivå har det i USA vært fire programinitiativ introdusert som voldsforebyggende i 1990 årene:

1. Bruk av "rettslig fraskrivelse", hvor man overførte ungdomskriminelle helt ned i tiårsalderen inn i det voksne rettsystemet for rettssak, dom og strafferamme.
2. Ny våpenpolitikk.
3. Opprettelsen av såkalte "boot camps", det vil si sjokk rehabiliteringsprogrammer i fengsel for unge kriminelle, for å skape disiplin og respekt for autoriteter.
4. Politi initiativ for å opprette politi- og samfunns samarbeid rettet mot mer effektiv problemløsning i samfunnet for å løse kriminalitet, vold og rusmisbruk.

To av disse initiativene er reaktive i natur: de involverer måter å respondere på voldelige handlinger etter at de har oppstått. To er mer preventive i natur, da de forsøker å forhindre at voldelig atferd skal oppstå.

På føderalt nivå ble det i 1994 lansert et stort initiativ (the Safe and Drug-Free Schools, og Communities act) som skaffet 630 millioner dollar i føderal støtte i løpet av 1995 til statene for å implementere volds og rusforebyggende programmer i og rundt skolene. Utdanningsdepartementet og lokale skoledistrikt jobber med å utvikle retningslinjer og leter etter voldsforebyggende program som har vist seg å være effektive. Det er imidlertid ikke noe tilgjengelig kompendium med effektive programmer som er beskrevet i tilstrekkelige detalj, som gir mulighet for en informativ bedømmelse av deres relevans og kostnad for spesifikk lokal anvendelse. Da skolene har vært presset til å gjøre noe med voldsproblematikken, har de tatt i bruk og implementert hvilket som helst tilgjengelig program. Resultatet har vært at de fleste programmene som brukes i skolen enten ikke har blitt evaluert, eller at evalueringen ikke har påvist signifikant vedvarende effekt (Elliot 1999).

3.3. Rusforebygging i skolen

Som vi har sett bruker samfunnet ufattelig mye ressurser på å takle konsekvensene av rusmiddelmisbruk, og det forskes mye på hva en kan gjøre for å forebygge effektivt. Vi spør oss om hva det er som virker på alle plan i samfunnet. Man vurderer alt fra prisnivå, begrensninger i utsalgssteder og aldersgrenser, til skoleforebyggende intervensjoner. Med utgangspunkt i ovenstående informasjon er det lett forståelig at samfunnet søker forebyggingsprogrammer med dokumentert effekt – både av økonomiske og helsemessige grunner. Det er ut fra en slik kompleks realitet, og et noe ambivalent forhold særlig til rusmiddelet alkohol, at forebyggende program fremstår som svært hendige. Da kan man både ivareta gleden og nytelsen forbundet med alkohol, samtidig som problemer skal kunne reduseres. Dette har som nevnt tidligere vært et kontroversielt tema, og Fekjær (2004) er en av dem som betviler effekten av en slik tilnærming.

Forebyggende programmer av alle slag har fått betraktelig oppmerksomhet i den senere tid. Denise Gottfredson (2001) gjør et poeng av at programimplementering ikke er nødvendig for å drive forebyggende arbeid. Hun fant at den typiske amerikanske skole bruker mange forskjellige former for aktiviteter for å forebygge eller redusere problematferd eller fremheve et sikkert og strukturert miljø. Slike ekstensive aktiviteter og bredde i dekning kan være verdifullt, fordi det å ha mange forskjellige aktiviteter trolig vil øke antall risiko- eller beskyttende faktorer man søker

å treffe. Det er imidlertid trolig at kvaliteten senkes ved bruk av for mange ulike aktiviteter (Gottfredson 2001). Dette er i tråd med hva vi vet om virksam forebygging (jf. Caplan 1964, KUF & BFD 2004, Forebygging 2005). I Norge har skolene blitt bitt av ”programbasillen”, og her benytter om lag 90 prosent av skolene ett eller flere forebyggingsprogrammer (ASD 2005). I Norge er fordelingen av ulike skoleprogrammer i grunnskolen som følger:

Figur 3.4: Fordeling av ulike skoleprogrammer i grunnskolen. Kilde: Sosialdepartementet 2004.

Program	Grunnskoler
Olweusprogrammet mot mobbing og antisosial atferd	469
ZERO (Senter for adferdsforskning)	233
Skolemegling (UFD/Læringssenteret og JD)	523
Dette er mitt valg (Lions Quest)	1066
KREPS – Kreativ problemløsning i skolen (SU Hordaland)	26
Samarbeid med stiftelsen MOT	359
Steg for Steg (Nasjonalforeningen for folkehelsen)	1434
Du og jeg og vi to	138
Andre tiltak i skolene: Tiltak for å forebygge alvorlige atferdsvansker	676
Tiltak for utvikling av sosial kompetanse	1115
Andre tiltak	1338

Felles for de fleste forebyggingsprogrammene som brukes i skolen er at de satser på å formidle kunnskap om alkohol og narkotika, men det har vært vanskelig å påvise noen effekt på atferd (ASD 2005). De skolebaserte programmene som har blitt evaluert ser ut til å havne i tre grupper: 1. program som skal øke den sosiale kompetansen og evnen til sosial problemløsning, 2. program som spesifikt søker å redusere aggressiv atferd og 3. program som søker å redusere mobbing (Rutter m. fl. 1998).

Denise Gottfredson ved University of Maryland har gjort en omfattende gjennomgang av eksisterende litteratur på forebyggingsfeltet. Hun klassifiserer eksisterende program i to typer: program som retter seg mot lærere og stab for å forandre hele skolemiljøet, og de som retter seg direkte mot å endre elevatferd (Gottfredson 2001). Program som endrer skolemiljøet ved å forbedre skole- og disiplin håndtering, og som etablerer normer og forventninger for passende atferd, er effektive i å redusere problematferd og i å øke stabsmoralen (ibid.). For program som arbeider direkte med å endre elevatferd, fant Gottfredson at bruk av kognitive og atferdsmodifiserende metoder for å utvikle sosiale ferdigheter kan være effektive. ”Cognitive

behavioral” metoder bruker ”role modeling”, øvelse, og trening med gjentatte utførelser, feedback og oppmuntring til å lære ferdigheter og endre atferd.

Kvaliteten av implementeringen av et gitt forebyggende program har vist seg å være svært viktig for et programs effektivitet. Gottfredson (2001) hevder at kvaliteten av implementering, altså styrken av intervensjon og troskap til planen for intervensjon, er like viktig som hvilken type program man velger. En studie gjort av Department of Education’s Safe and Drug Free Schools and Communities Program, fant at programgjennomførelse på skolenivå var inkonsistent. Størrelse og innhold av samme forebyggende program varierer stort fra klasserom til klasserom og skole til skole, selv i distrikter som forsøker å levere konsistente programmer. Lærere rapporterte ofte at de ikke hadde mottatt tilstrekkelig trening, eller at de ikke var komfortable med innholdet eller læringsmetodene som er anbefalt i pensummaterialet og mange rapporterte at det å undervise forebyggingsmateriale var lavt prioritert i en allerede fullpakket skoledag (Gottfredson 2001).

På bakgrunn av et forslag i St. meld. nr 17 (1999-2000) ble det sammensatt en faggruppe som skulle vurdere tiltak og programmer som benyttes i norske skoler for å forebygge og mestre problematferd (KUF & BFD 2000). Denne gruppen ble ledet av forsker Thomas Nordahl, og betegnes derfor gjerne som ”Nordahl-utvalget.” Vurderingene som ble gjort er grunnet i tilgjengelige evalueringsresultater samt teori og empiri på feltet. Det vises stor interesse internasjonalt for tiltak som skal forhindre kriminalitet, men det gjennomføres imidlertid sjeldent effektstudier som kan avgjøre i hvilken grad tiltakene virker (KUF & BFD 2000).

I det følgende skal jeg gjøre rede for internasjonal forskning på effekter av forebyggende tiltak i skolen. Med forebyggende tiltak menes her tiltak som har som formål å forebygge og mestre problematferd og føre til økt sosial kompetanse og godt læringsmiljø i grunnskolen og videregående opplæring. Faggruppa deler funnene inn i det som virker, det som ikke virker og det som ser lovende ut.

3.3.1. Det som virker

Nordahl-utvalget peker på følgende faktorer som virker i den skolebaserte forebyggingen.

”Det har positiv effekt når det bygges opp team som skal initiere intervensjonsstrategier på skolene. Det er også positivt å etablere og kommunisere normer for atferd, f.eks. gjennom fastsettelse av regler, forsterkning av positiv atferd og skolebaserte kampanjer, eksempelvis mot mobbing. Disse forholdene reduserer både kriminalitet og misbruk. Nært beslektet er trening i sosial kompetanse, som omfatter mestring av stress, problemløsning, selvkontroll og utvikling av emosjonell intelligens. En finner at slike program reduserer kriminalitet, misbruk og generell problematferd” (KUF & BFD 2000).

Både sosial kompetanse, problemløsning og selvkontroll er sentrale komponenter i både Olweus mobbeprogram og Botvins Life Skills Training program.

Den informasjonsbaserte delen av ethvert forebyggende program bør særlig rette søkelys mot de kortsiktige skadevirkningene av rusbruk (Fekjær 2004). Det er lettere å påvirke de valg en ungdom skal gjøre som har kortsiktige konsekvenser, enn å påvirke valg med konsekvenser flere tiår fram i tid. Ungdommer identifiserer seg også lite med middelaldrende mennesker. Hvis en absolutt skal vise frem ofre, bør en helle velge et offer for en akutt skade, for eksempel en rullestolbruker som ble lammet etter en fall- eller trafikkulykke i fylla (Fekjær 2004).

På internettsiden forebygging.no informeres det om at det i Norge er særlig tre tiltaksprogrammer til bruk i skolen som gjennom evaluering har vist forebyggende effekt, og som dermed viser at det nytter å sette i verk rusforebyggende tiltaksprogrammer (Schancke 2002). Programmene er følgende tre: VÆR røykFRI, Ungdom og Alkohol, og Olweus’ program mot mobbing og antisosial atferd. I USA har CSPV anbefalt følgende fire skoleforebyggende program: Life Skills Training, Olweus’ program mot mobbing, Big Brothers Big Sisters of America (BBBSA), og Promoting Alternative THinking Strategies (PATHS) (Blueprints 2005).

3.3.2. Det som ikke virker

Individuell, kameratbasert rådgivning har ingen påvist effekt. Programmer hvor uniformert politi underviser i motstand mot misbruk virker heller ikke. Skrekkkampanjer virker ikke, og det gjør heller ikke skolebaserte fritidsprogram (KUF & BFD 2000). I tillegg viser forskning at opplegg som satser på ren kunnskapsformidling fra en ekspert til en målgruppe ikke gir positive resultater. Dersom ikke målgruppen går inn i en aktiv læringsprosess, kan slike opplegg inspirere enkelte til å prøve ut rusmidler (Wilhelmsen 2004).

3.3.3. Det som er lovende

Her inngår resultater som ennå ikke kan betegnes som helt sikre, men som likevel peker på områder som er verdt å arbeide videre med. Programmer hvor skoler deles opp i mindre og mer oversiktlige enheter med en tettere oppfølging og veiledning og større fleksibilitet i organiseringen av undervisningen, virker forebyggende. Bedret klasseledelse og bedre undervisningsmetoder reduserer misbruk og andre problemer (KUF & BFD 2000). Tiltak som er helhetlige og som fokuserer både på individ og miljø har et større forebyggende potensiale enn rene individfokuserte opplegg (KUF & BFD 2000, Sherman m. fl. 1998, Wilhelmsen 2002). Tiltak må være lokaltilpasset og gi de unge en mulighet for å sette søkelys på, og kritisk vurdere bruk av rusmidler i egen aldersgruppe. All læring, også helsefremmende og forebyggende læring, forutsetter en egenaktivitet hos den som skal lære, og det er følgelig viktig at målgruppen får være aktiv når tiltak gjennomføres (Wilhelmsen 2002).

3.3.4. Evaluering av aktuelle forebyggingsprogrammer og strategier

Nordahl-utvalgets vurdering av utvalgte program og tiltak omfatter: 13-18 Alkohol er ikke noe for barn, Alternative skoler, Bak murene, Bare bagateller, Dette er mitt valg 1 og 2, Du og jeg og vi to, En meningsfull skole, Fristil, Godt skolemiljø, Helsefremmende skoler, Kom som du er - bli som oss, Kreativ problemløsning i skolen (KREPS), Lek & lær – lær & lek, Lev vel, Mias dagbok, Mobbing (fra "senter for atferdsforskning"), MOT, Mot samme mål og for et godt felleskap, Olweus' program mot mobbing, Politiets skoleperm, Problematferd – er det noe problem, Se og lær, Skolemegling, Steg for steg, og Vokt (KUF & BFD 2000).

Av de programmene som er vurdert, er det få som har fått en gjennomgående god vurdering og anbefaling.

"Ut fra en forskningsbasert tilnærming og vurdering eksisterer det svakheter ved en rekke av programmene. Mange programmer er utviklet med stor entusiasme, men kunnskapsgrunnlaget, innholdet og dokumentasjonen står ikke alltid i forhold til ambisjonene. I flere av programmene etterlyser faggruppa et mer definert fokus, et bedre empirisk og teoretisk fundament og en klarere påvisning av at programmene har innflytelse på atferden og kompetansen til barn og unge innenfor målområdene" (KUF & BFD 2000).

Av disse programmene er det bare Olweus' program mot mobbing som blir anbefalt for videre bruk i skoleverket uten behov for videre evaluering (KUF & BFD 2000). Faggruppa har videre anbefalt ytterligere åtte program, men mener det er behov for mer evaluering og eventuell videreutvikling av disse. Programmene antas å ha potensiale til å kunne gi positive effekter når det gjelder å redusere problematferd og å utvikle sosial kompetanse. Faggruppa anser imidlertid ingen av programmene til å være godt nok utprøvd og evaluert til at de uten forbehold kan anbefales brukt i skoleverket (ibid). Programmene som i ulik grad anbefales brukt i skoleverket, men med behov for evaluering og til dels videreutvikling er følgende åtte: Alternative skoler, Dette er mitt valg, Du og jeg og vi to, Kreativ problemløsning i skolen, Mobbing, Problematferd - er det noe problem, Skolemegling og Steg for steg. Åtte andre programmer kan i noen grad anbefales brukt som en del av et helhetlig og bredere opplegg, og det anbefales å bruke programmene sammen med hverandre. Det er behov for faglig videreutvikling av flere av disse programmene, men det anbefales ikke iverksettelse av videre evaluering. Til slutt er det åtte programmer som ikke anbefales for videre bruk i skoleverket. Dette på grunn av et utilstrekkelig faglig fundament, eller at de i liten grad forholder seg til problematferd, sosial kompetanse eller læringsmiljøet i skolen. "Disse programmene antas ut fra dagens forskningsbaserte kunnskap å ha en svært begrenset effekt i forhold til atferdsendring og utvikling av prososiale ferdigheter" (KUF & BFD 2000: 94).

4. Presentasjon av programmene

4.1. *Blueprints for Violence Prevention*

I 1996 ble det startet et nasjonalt voldsforebyggende initiativ for å identifisere effektive voldsforebyggende program (Blueprints 2005). Dette ble startet av Center for the Study and Prevention of Violence (CSPV), med støtte fra Colorado Division of Criminal Justice, Centers for Disease control and Prevention, og Pennsylvania Commission on Crime and Delinquency. Prosjektet kalles Blueprints for Violence Prevention, og har identifisert 11 forebyggings- og intervensjonsprogrammer som tilfredsstiller strenge vitenskapelige krav for dokumentering av programeffektivitet. Programmene blir gjennomgått av CSPV, og får en endelig vurdering og anbefaling fra en faggruppe som består av syv eksperter på voldsforebyggingsfeltet. De 11 modell programmene, også kalt Blueprints fordi de fremstår som forbilledlige modeller, har vist seg effektive i redusering av vold, kriminalitet, aggresjon og rusmisbruk blant ungdom. 18 andre programmer er identifisert som lovende program. Til nå har mer enn 600 program blitt gjennomgått, og senteret fortsetter å søke programmer som tilfredsstiller kriteriene (ibid.).

Tidlig etter initieringen av Blueprints, valgte Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP) å aktivt støtte prosjektet blant annet ved å sponse programreplikasjoner over hele USA. Som et resultat av støtten har Blueprints utviklet seg til et forebyggingsinitiativ av store dimensjoner, både ved å identifisere modellprogram og ved å skaffe trening og teknisk assistanse. Mens utviklerne av hvert program sørger for trening og konsultasjon til stedene som velger å implementere programmet, overvåker CSPV kvaliteten av replikasjonen ved å gjennomføre en detaljert og omfattende prosessevaluering på hvert sted. Et av CSPVs hensikter er å utvikle kunnskapen om implementering ved å akkumulere data på de stedene som Blueprints blir replisert. En slik studie innebærer å skaffe viten om hvilke problemer som oppstår, hva slags løsningsforslag man går for, hva som virket og hva som ikke virket og hvorfor.

Blueprintsinitiativet setter en standard for forbilledlige, forskningsbaserte volds og rusforebyggende programmer, og for implementering som er tro mot modellene. Dette arbeidet vil trolig bidra til å fylle rommet mellom kunnskap (forskning) og praksis, og således informere

brukerne av programmene om de barrierene som må overvinnes for å oppnå optimal suksess (Blueprints 2005).

Hver Blueprint beskriver det teoretiske rasjonale, kjernekomponentene i implementeringen, evalueringsdesign og funn, og de praktiske erfaringer som er blitt gjort ved implementering av programmet på ulike steder. Blueprintene er designet for å være praktiske beskrivelser av effektive program, noe som vil gi mulighet for stater, lokalsamfunn og individuelle byråer til å:

- Avgjøre hvilket program som er mest formålstjenlig for deres stat, lokalsamfunn eller byrå.
- Gjøre et realistisk kostnadsestimat for hvert program.
- Gjøre en vurdering av den organisatoriske kapasitet som kreves for å få til både en vellykket oppstart og vellykket gjennomføring over tid.
- Gi indikasjoner på potensielle barrierer og hindringer som en kan støte på når en skal forsøke å implementere hver type intervensjon.

Både Life Skills Training og Olweusprogrammet er såkalte Blueprints, og er hos CSPV 2 av 11 anbefalte forebyggende programmer.

4.1.1. Kriterier

Evalueringen av programmenes effekt inkluderer.

- Et eksperimentelt design.
- Bevis på en statistisk signifikant (eller marginal) forebyggende effekt.
- Replikasjon av programmet på flere steder med demonstrert effekt.
- Bevis for at den forebyggende effekten varte minst ett år etter intervensjonen.

Disse kriteriene etablerer en standard som har vist seg vanskelig å tilfredstille. Standarden reflekterer imidlertid den nødvendige trygghet CSPV trenger for å anbefale samfunn å iverksette tiltakene, og for at de skal vite at de med relativ sikkerhet vil forebygge vold. Majoriteten av de 600 programmene som CSPV har gjennomgått har aldri blitt evaluert, og CSPV har følgelig ikke kunnet si noe om virkningen av disse. En håndfull av programmene som er evaluert har vist seg å være ineffektive, og i noen få tilfeller har de vist seg å ha en negativ effekt. Dette er imidlertid ikke vanlig, og de fleste programmene venter kun på en gjennomgående vitenskapelig evaluering.

Evalueringen er i gang for mange av programmene, og flere av disse har allerede tilfredstilt de to første kriteriene, men de er ennå ikke kommet langt nok til at de kan evalueres med etterundersøkelse eller replikasjon på flere steder. Disse programmene er identifisert som lovende program, og vil sannsynligvis kunne tilfredstille Blueprints standarden i den videre evaluering, og dermed bli til fremtidige Blueprint program (Blueprints 2005).

4.2. Olweus' program mot mobbing

Olweus' mobbeprogram er designet for å redusere og forebygge skolenes mobber/mobbeoffer problematikk (Olweus & Limber 1999). Programmet har som mål å omstrukturere det eksisterende sosiale miljø slik at det blir mindre muligheter og mindre belønning for mobbeatferd og annen antisosial atferd. Det bygger systematisk på forskningsbasert kunnskap, og det blir lagt vekt på evaluering av implementeringen av programmet og dets effekter (Olweus 2004). Skolens ansatte er ansvarlig for å introdusere og implementere programmet, og deres arbeid retter seg mot å forbedre elevenes relasjoner, og å skape en skole hvor det er trygt og godt å være (ibid.).

Programmet er både systemorientert og individorientert, og det er problemreduserende og forebyggende (Olweus 2004). Målsetningen med Olweusprogrammet er å skape en permanent beredskap mot mobbing og antisosial atferd i skolen, og programmet er valgt ut som modellprogram både i Norge og USA. Som nevnt tidligere var Olweusprogrammet det eneste av 56 ulike tiltaksprogram mot problematferd som kunne anbefales uten reservasjon til fortsatt bruk i norsk skole (KUF & BFD 2000). Programmet inngår i regjeringens handlingsplan mot mobbing og antisosial atferd i skolen (Olweus 2004, St. meld. 39), og Kristin Clemet besluttet i 2002 å øke den statlige støtten slik at alle skoler kunne få tilbud om å delta i programmet i 2003. I 2004 deltok ca 380 skoler i programmet (Olweus 2004).

4.2.1. Bakgrunn og rasjonale

Olweus' program mot mobbing og antisosial atferd ble utviklet, bearbeidet og systematisk evaluert gjennom en toårsperiode fra 1983 til 1985 i et intervensjonsprosjekt som involverte 2500 barn ved 42 skoler i Bergen (Olweus 1991). Det er blitt gjort flere replikasjoner av

programmet både i Norge og i flere andre land, inkludert USA. Replikasjonene har vært tro mot målene og fremgangsmåten til den originale norske modellen, men på flere steder har man gjort tillegg og modifikasjoner for å møte de opplevde behovene fra den spesifikke populasjonen (Olweus & Limber 1999).

Olweus definisjon på mobbing er følgende: en person er mobbet når han eller hun gjentatte ganger over en viss tid blir utsatt for negative handlinger fra en eller flere andre personer (Olweus 1993). En viktig forutsetning er at det er en ubalanse i styrkeforholdet mellom den som blir utsatt for de negative handlingene og den eller de som utfører dem. En kan legge til at disse handlingene som oftest skjer uten åpenbar provokasjon fra den som blir utsatt

Olweus sitt arbeid har i stor grad utspring i den økende bevisstheten rundt mobbeproblematikken slik den fremsto i mediene på seksti og syttitallet i Sverige og Norge. I 1982 ble det meldt at tre 10 til 14 år gamle gutter fra nord Norge hadde begått selvmord, sannsynligvis på grunn av alvorlig mobbing fra medelever (Olweus & Limber 1999). Det var ut fra slike forhold at Olweus tok fatt på mobbeforskningen, og begynte å utvikle sitt program mot mobbing og antisosial atferd.

4.2.2. Målgruppe

Målgruppen er elever i grunnskolen (i USA elementary, middle og junior high schools). Alle elevene deltar i de fleste aspekter av programmet, mens de elevene som identifiseres som mobbere eller mobbeoffer vil motta individuell intervensjon i tillegg (Olweus & Limber 1999).

4.2.3. Programnets innhold

Olweusprogrammet bygger på fire prinsipper som er utledet fra forskning om utvikling og endring av aggressiv, antisosial atferd (Olweus 2004). Det gjelder å skape et skolemiljø som kjennetegnes av

1. varme, positiv interesse og engasjement fra de voksne,
2. klare og faste grenser mot uakseptabel atferd,

3. bruk av ikke-fiendtlige, negative konsekvenser ved uakseptabel atferd (og positive konsekvenser ved adekvat atferd)
4. tydelige, autoritative voksne som også kan fungere som gode rollemodeller.

Kjernekomponentene i programmet blir implementert på tre forskjellige nivå: skolenivå, klassenivå, og det individuelle nivå (Olweus & Limber 1999).

Skolenivå: inkluderer en anonym spørreundersøkelse blant elevene for å få innblikk i mobbingens natur og utbredelse på hver enkelt skole, en konferanse for å diskutere mobbeproblematikken samt planlegge implementeringen av programmet, opprettelse av en koordineringskomité som skal koordinere alle aspekter ved programmet på skolen, samt utvikling av et koordinert system som skal overvåke elevene i friminuttene.

Klasseromsnivå: inkluderer etablering og forsterkning av klasseromsregler mot mobbing, samt jevnlig klassemøter med elevene for å øke deres kunnskap og empati, og for å oppmuntre prososiale normer og atferd. Møter med foreldrene for å frembringe mer aktivt engasjement fra deres side.

Individnivå: inkluderer intervensjoner med elever som identifiseres som mobbere og offer for mobbing, og samtaler med foreldrene til de involverte elevene.

Et viktig redskap for innføring av programmet og for høynet personalkompetanse er opprettelsen av pedagogiske samtalegrupper som møtes regelmessig i 90 minutter to ganger i måneden. Selv om skolen har hovedansvaret for å motarbeide mobbeproblem i skolen, så involverer programmet også elevene og de foresatte i dette arbeidet på flere forskjellige måter (Olweus & Limber 1999).

4.2.4. Evaluering og effekt

Mobbeprogrammet har vist følgende resultat:

- Elever rapporterer substansiell reduksjon i frekvensen av elever som mobber eller blir mobbet, med 50 prosent eller mer. Lærernes rapporter viser lignende resultater.
- Signifikant reduksjon i elevenes rapportering av generell antisosial atferd, sånn som vandalisme, slagsmål, tyveri, fyll og skulk.

- Signifikant forbedring i klassens sosiale klima. Dette reflekteres i elevenes rapportering om forbedret orden og disiplin, mer positive sosiale relasjoner, og en mer positiv innstilling til skolen og skolearbeid (Olweus 1997, Olweus & Limber 1999, Olweus 2004).

4.2.5. Kostnad

Programmet koster ca \$200 per skole. Dette inkluderer spørreskjemaet og et computerprogram designet for å vurdere mobbeproblematikken ved skolen. I tillegg kommer ca \$65 per lærer som skal dekke utgiftene for klasseroms materiale (Olweus & Limber 1999).

4.2.6. Kritikk

Programmet har blitt kritisert blant annet av Stevens og Van Oost i en bok som kom ut i 2000 (Olweus 2004). De stilte spørsmål til hvorvidt de positive resultatene fra Bergensundersøkelsen (Olweus 1991) var en konsekvens av mye medieomtale i stedet for selve programmet. Kritikken er blitt tilbakevist av Olweus (Olweus 2002a), og han viser til de siste positive resultatene hvor det ikke fantes mediadekning før resultatene av intervensjonen ble rapportert til media (Olweus 2004).

Lederen i Nordisk Forum for Megling og Konflikthåndtering Dag Hareide (2004) kritiserer Olweus' program på flere områder, blant annet hans definisjon av mobbing og validiteten av spørreskjema. Hareide mener at det er umulig å måle alt fra ironisk smil til voldelig mishandling i ett tall. Han hevder også at utledningen av Olweus forskning er at mobberen blir tillagt visse egenskaper (som ondskapsfull), og spør om ordet "mobber" er blitt en dårlig vitenskapelig fundert kvasi-psykiatrisk diagnose. Han hevder at Olweus såkalte "sanksjoner" mot mobberen (som å sende til rektor, sette i en klasse med yngre elever, gå ved siden av lærer i frikvarter osv.) er eksempler på mobbing av mobberen og noe han tar avstand fra. Han kritiserer også regjeringen fordi "mest statlig penger går til anti-mobbeprogrammer, nesten ingenting til elevmegling og svært lite til programmer som arbeider med konflikthåndtering" (Hareide 2004: 20). Olweus tilbakeviser kritikken og kaller Hareides kritikk for "sterke meninger på svakt faglig grunnlag" (Olweus 2005). Flere har kastet seg inn i debatten, blant annet Larsen og Manger (2005) som

mener at Hareide er en amatør på mobbefeltet som tåkelegger viktige forskningsfunn. De mener også at Hareides skriverier kan være ”skadelige, fordi de kan påvirke viktige aktører i kampen mot mobbing (...) og fordi de kan lede til øket mobbing” (Larsen og Manger 2005: 37). Olweus kritiserer også Hareides forslag om å bruke elevmegling og sosial kompetansetrening i skolen, og viser til en meta-analyse av 49 forskjellige undersøkelser av effektene av tiltaksprogram som har hovedfokus på trening av sosial kompetanse. Resultatene av disse var i følge Olweus nedslående (Olweus 2005). Jeg oppfatter Olweus devaluerende syn på sosial kompetansetrening noe paradoksalt, da Nordahl-utvalget (KUF & BFD 2000) som nevnt i kapittel 3.3.1 anser trening i sosial kompetanse som en virksom forebyggende faktor i arbeidet med å forebygge problematferd. Dessuten er blueprintet Life Skills Training et eksempel på et virksomt rusforebyggende program hvor sosial kompetansetrening er en av hovedfaktorene. En skulle ut fra Olweus argumentasjon tro at dette programmet ikke har noen effekt på forebygging av antisosial atferd. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 5.4, hvor jeg drøfter hvorvidt Olweusprogrammet kan forstås som et ”life skills” program.

I fagmiljøet troner Dan Olweus som en slags ”mobbeallviter.” Han har skapt et program som dokumenterer signifikant reduksjon i mobbing, og som nå brukes i en rekke land. Hareides kritikk fortøner seg kanskje som et utspill som ikke fortjener den oppmerksomheten det har fått, samtidig som debatten har illustrert hvor sterkt Olweus sin forskning og hans program står både i norsk og internasjonal sammenheng.

4.3. The Life Skills Training program

4.3.1. Bakgrunn og rasjonale

Begynnelsen på rusbruk er resultatet av en kompleks kombinasjon av mange varierende faktorer. Det finnes ingen enkeltstående variabel som kan regnes som tilstrekkelig forutsetning for utvikling av verken rusbruk eller misbruk (Blueprints 2005). LST sin tilnærming til rusforebygging er følgelig basert på en interaksjonistisk person – miljø modell. I likhet med andre typer atferd, er rusmisbruk konseptualisert som et resultat av en dynamisk interaksjon mellom individet og dets miljø. Sosial påvirkning til rusbruk, i tillegg til rusmildelets tilgjengelighet, vil ha sammenheng

med individuell sårbarhet. Noen vil bli påvirket av media til å bruke rusmidler (tv serier og filmer som forherliger stoffbruk, og som antyder at stoffbruk er normalt og sosialt akseptert). Andre av familiemedlemmer som bruker stoff, eller som har positive holdninger til stoffbruk. Atter andre kan bli dradd mot rusbruk på grunn av personlige faktorer som lav selvtillit, angst eller behov for spenning.

Ettersom det er mange veier som leder til initierende rusbruk og senere misbruk, hevder Botvin at en mer hensiktsmessig måte å forstå rusmisbruk er ut fra et risikofaktor perspektiv, lik det som brukes i epidemiologien til kroniske sykdommer som kreft og hjertesykdommer. Fra dette perspektivet er tilstedeværelsen av spesifikke risikofaktorer mindre viktig enn akkumulasjonen av risikofaktorer (Blueprints 2005). Jo flere risikofaktorer som akkumuleres, dess mer øker sannsynligheten for at et individ skal bli rusbruker og senere misbruker. Flere risikofaktorer er altså assosiert med både den begynnende rusbruken og alvorlighetsgraden av denne (ibid.).

Rusbruk begynner gjerne med alkohol og tobakk først, og fortsetter med marihuana, og for noen, til bruk av stimulanter, opiater, hallusinogener og annet. Denne progresjonen korresponderer med utbredelsen og tilgjengeligheten av disse stoffene, med alkohol som det mest utbredte og mest tilgjengelige stoff, fulgt av tobakk og marihuana (Blueprints 2005). Ettersom alkohol, tobakk og marihuana er blant de første rusmidlene som blir brukt, har de blitt referert til som ”gateway substances” (ibid.). Bruk av disse inngangsstoffene (inkludert marihuana) øker risikoen betraktelig for bruk av andre ulovlige stoffer.

Med dette som bakgrunn retter LST programmet seg mot ”gateway substances” (tobakk, alkohol og marihuana), som forekommer på begynnelsen av en utviklende progresjon. LST gir mulighet for å avbryte den normale progresjonen fra bruk av disse stoffene til andre narkotiske stoffer. En annen grunn for å adressere disse stoffene er at de fører til den største andelen av årlige rusrelaterte dødsfall og sykdom (ibid.).

4.3.2. Målgruppe

LST er en primær intervensjon som retter seg mot elever i grunnskolen (middle/junior high). En innledende intervensjon fra 6 til 7 klasse, og ”booster sessions” i de påfølgende to år.

4.3.3. Programmetts innhold

LST er en treårig intervensjon designet for å forebygge og redusere rusbruk (tobakk, alkohol og marihuana), implementert primært i skolens klasserom av lærere. Programmet presenteres i løpet av 15 kurs første året, 10 neste og 5 det tredje året. En sesjon, som varer i gjennomsnitt en skoletime (45 minutt), kan gis en gang i uka eller som et intensivt mini kurs. Programmet består av tre hovedkomponenter som skal lære elevene

1. Generell selvkontrollsfærdigheter.
2. Sosiale færdigheter.
3. Færdigheter og kunnskaper som er rus-spesifikke.

De første to komponentene er designet for å utvikle en overordnet sosial og personlig kompetanse. Dette for å minske motivasjonen for å bruke rusmidler, og minske sårbarheten for sosial påvirkning. Den tredje og problemspesifikke komponenten er ment å gi eleven materiale relatert til rusbruk, som færdighet til å motstå rusmidler, og utvikle holdninger og normer mot rusmiddelmisbruk.

Færdighetene læres ved bruk av treningsteknikker som instruksjon, demonstrasjon, tilbakemelding, forsterkning og praksis.

4.3.4. Evaluering og effekt

Resultatet av mer enn et dusin studier viser konsistent at LST programmet reduserer bruk av tobakk, alkohol og marihuana (Botvin 2000, Botvin m. fl. 2000, Blueprints 2005). Studiene viser i tillegg at programmet fungerer på en stor skala av ungdommer, og at det produserer resultater som varer, og at det er effektivt når det gjennomføres av lærere, elev-ledere, eller helsepersonell. Programmet har vist at elever som har vært igjennom LST programmet har redusert bruken av tobakk, alkohol og marihuana med mellom 50 og 75 prosent.

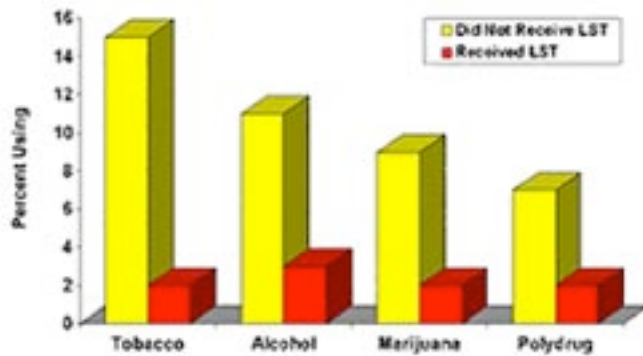
Oppfølgingsstudier (6 år post LST) har vist at LST:

- Reduserer ”polydrug use” (alkohol, tobakk, marihuana) opp til 66%.
- Reduserer røyking (en pakke til dagen) med 25%.
- Reduserer bruk av inhalerende midler, narkotika og hallusinogener.

Figuren under viser resultater fra 4 publiserte studier i USA.

Figur 4.1: 8 klasse rusbruk, og 12 klasse polyrusbruk. Kilde: Life Skills Training 2005.

I tillegg til å være identifisert på Department of Education og NIDA sine lister over virksomme forskningsbaserte program, informerer LST's internettside besøkende om at programmet også har mottatt priser og anseelse fra American Medical Association, American Psychological Association, Center for Substance Abuse prevention, National Centers for Disease Control, New York State Governor, og det private rusforebyggende initiativet Drug Strategies, Inc (Life Skills Training 2005).

4.3.5. Kostnad

Life Skills Training programmet kan implementeres for ca \$7 per elev i året. I tillegg kommer en eller to dager med kurskostnader, som er på minst \$2000 per dag.

4.3.6. Kritikk

Den kanskje mest alvorlige kritikken som er rettet mot Botvins program, kommer fra Dennis M. Gorman (Gorman 2002). Gorman argumenterer for at den longitudinelle undersøkelsen ikke tilfredsstiller den strenge metodologiske standarden som Life Skills Training programmet bekjenner seg til. Han hevder at programmet misbruker et av de fundamentale prinsipper for

randomisert utvalg ved å begrense nøkkelanalyser til selektive undergrupper (sub-samples) av eksperimentgruppen. Gorman estimerer at rundt 7,5 % av de som innledningsvis gjennomgikk Life Skills Training intervensjonen ble inkludert i den ferskeste analysen (Botvin m. fl. 2000). ”This falls considerably short of the proportion of intervention group participants required at follow-up in a methodologically sound controlled trial. Thus, contrary to what its advocates claim, the study tells us little about the long-term effectiveness of the LST program in reducing alcohol and illicit drug use among adolescents” (Gorman 2002: 21). I følge Gorman gir altså evaluering av Life Skills Training programmet ingen empirisk grunn til å tro at programmet gir de resultatene som blir promotert. Jeg har ikke fått klarhet i om dette er tilbakevist eller kommentert av Botvin, da jeg i mine litteraturstudier ikke har funnet noe publisert motsvar. Fekjær (2004) avfeier validiteten av effektstudiene, og dermed troverdigheten og den rusreduserende virkningen av Life Skills Training program på grunnlag av Gormans kritikk. Dette er kanskje en noe rask slutning i forhold til de mange foreliggende positive effektstudier og øvrige anbefalinger (jf. kapittel 4.3.4).

5. Analyse og drøfting

5.1. Rusforebyggende faktorer: likheter og forskjeller

5.1.1. Skjematisk oversikt

Jeg presenterer i det følgende to tabeller hvor jeg sammenligner programmene. Den første kategoriserer forebyggingsnivå, målgruppe, målsetning, struktur og presentasjon, og implementering. Den andre tabellen er en mer detaljert sammenligning av ulike ferdigheter og holdninger som elevene skal lære.

Figur 5.1: Sammenligning av programmene. Kilde: Botvin m. fl. 1998, Olweus & Limber 1999.

	Life Skills Training program	Olweus mobbeprogram
<i>Forebyggingsnivå</i>	Primær	Primær Sekundær
<i>Målgruppe:</i>	Elever i grunnskolen	Elever i grunnskolen
<i>Målsetning</i>	Forebygge antisosial atferd. Forebygge og redusere rusbruk (alkohol, tobakk og marihuana). Bedre generell selvkontroll Bedre sosiale ferdigheter	Forebygge antisosial atferd. Forebygge og redusere mobbing Bedre sosiale relasjoner Øke pro-sosial atferd
<i>Struktur/ presentasjon:</i>	Programmet presenteres i løpet av 15 kurs første året, 10 andre året og 5 det tredje året	Programmet presenteres i ukentlige klassemøter. Det blir også en del av hverdagen ved innføring av klasseregler mot mobbing, økt overvåking, og enhetlig voksenatferd.
<i>Implementering:</i>	I klasserom av lærer	I klasserom av lærer, og direkte intervensjon med mobbere og mobbeoffer

I den følgende tabellen vurderes Olweus mobbeprogram (høyre kolonne) opp mot komponenter i Life Skills Training (venstre kolonne). Tabellens venstre kolonne er hentet fra Botvin m. fl.

(1998). Jeg har forsøkt å gjøre rede for likheter og forskjeller ut fra litteraturen til de to programmene. Den høyre kolonnen er basert på Olweus & Limber (1999).

Figur 5.2: Sammenligning av programmene II. Kilde: Botvin m. fl. 1998, Olweus & Limber 1999.

Life skills training (RUS)	Olweus mobbeprogram
Å lære eleven hva selvbilde er, hvordan det formes, hvordan det henger sammen med atferd, og hvordan det kan økes	Elevene lærer om hvordan mobbing påvirker ens selvbilde.
Å lære elevene hvordan de kan ta valg og løse problemer på egenhånd	Å lære elevene hvordan de kan ta selvstendige valg, og velge å ikke mobbe.
Å gi elevene informasjon om sigarettøyking og andre former for tobakksbruk, alkohol og marihuana for å motvirke vanlige myter og misforståelser	Å gi elevene informasjon om mobbing, og avlive myter om mobbing og mobbeproblematikk.
Å lære elevene noen av de umiddelbare fysiologiske effektene av røyking.	Å lære eleven om konsekvensene av mobbing.
Å øke elevenes bevissthet om teknikker som brukes av reklamebransjen for å manipulere forbrukernes atferd, og lære elevene å motstå disse teknikkene	Reklamebransjen og media er ikke et tema hos Olweus.
Å lære elevene hva engstelse er, vanlige situasjoner som forårsaker det, og teknikker for å holde ut med engstelse	Intet tilsvarende. Olweus' program fører imidlertid til redusert engstelse, da programmet beskytter mobbeoffer. Engstelse blir hos Olweus definert noe mer spesifikk (redd for å bli mobbet).
Å lære eleven å kommunisere effektivt	Å lære eleven å si nei til mobbing, er å lære elevene effektiv kommunikasjon. Igjen gjelder et mer snevert siktemål, men overføringsverdien kan være viktig og for eksempel føre til at elever lettere tør si nei til ruspress.
Å lære elevene grunnleggende sosiale ferdigheter, slik at de skal kunne utvikle vellykkede interpersonlige forhold	Å lære elevene prososiale ferdigheter, igjen med et mobbespesifikt siktemål.
Å lære eleven grunnleggende sosiale ferdigheter i nære personlige forhold, interaksjon med det motsatte kjønn, og det å planlegge sosiale aktiviteter	Praktisk ferdighetstrening i forhold til relasjoner med det motsatte kjønn og planlegging av sosiale aktiviteter finnes ikke i Olweusprogrammet.
Å lære elevene hvordan de kan bli mer selvsikre og motstå press fra medelever til å bruke rusmidler.	Å lære elevene strategier for å motstå mobbepress fra medelever.

Tabellene viser at det er mye som er likt i de to programmene. Jeg skal gjøre rede for noen utvalgte sentrale likheter og forskjeller mellom Life Skills Training og Olweus mobbeprogram i det følgende.

5.1.2. Mål

Her kan en peke på både det like og det ulike. En vesentlig likhet er at begge programmene søker å forebygge antisosial atferd. En vesentlig forskjell er at programmene søker å forebygge to ulike former for antisosial atferd. LST retter seg mot rus, og Olweus mot mobbing. Olweus kan ikke belegge en tilsvarende dokumentasjon på reduksjon i rusbruk som Botvin, men evalueringen av det første Bergenprosjektet påviste reduksjon i alkoholbruk. Tilsvarende kan ikke Botvin dokumentere reduksjon i mobbing, men det dokumenteres at det sosiale miljøet bedres noe som antakeligvis også betyr mindre mobbing. En kan si at *forebygging av antisosial atferd* er fellesnevneren, mens *valg og fokus av spesifikk antisosial atferd* er forskjellig.

5.1.3. Struktur

Den kanskje viktigste ulikheten mellom programmene er at Olweus mobbeprogram implementeres på alle nivå i skolen og retter seg mot å endre og restrukturere hele skolemiljøet blant annet ved tydelige voksenpersoner som setter grenser, faste regler og passende sanksjoner for uakseptabel atferd. Med fokus på kunnskap og trening på personlige og sosiale ferdigheter retter LST seg direkte mot å endre elevatferd. Programmene passer inn i klassifiseringen til Gottfredson (jf. kapittel 3.3) Gottfredson (2001) klassifiserer forebyggende program i to typer, og Olweus' mobbeprogram og LST kan ut fra hennes inndeling plasseres under hver sin klasse. Olweus mobbeprogram kan klassifiseres som et program som retter seg mot lærere og stab for å forandre hele skolemiljøet. Botvins Life Skills Training program retter seg direkte mot å endre elevatferd. Dette er fundamentale ulikheter ved programmene. LST inneholder også detaljene som Gottfredson beskriver under klassifiseringen av "program som arbeider direkte med å endre elevatferd", blant annet trening med gjentatte utførelser, tilbakemelding og oppmuntring som metode for å lære ferdigheter og endre atferd.

En annen strukturell ulikhet ligger i at Olweusprogrammet både er primær og sekundærforebyggende, mens Life Skills Training kun er primærforebyggende. I Olweusprogrammet komplimenterer de to nivåene hverandre på en interessant måte. Når elever som er identifisert som mobbere blir tatt ut av klasserommet og snakket med under fire øyne, er dette eksempel på sekundærforebygging. Dette er noe som sannsynligvis andre elever, og ikke minst mobbeoffer, registrerer. En kan si at programmets siktemål, relevans og implementeringsnivå forsterkes av dette da elevene merker at programmet fører med seg en ”realitet” som de må forholde seg til: nemlig at de som mobber fratas belønning og eventuelt møter såkalte ”uønskede negative konsekvenser”, samtidig som dette beskytter mobbeofferet ikke bare i ord, men også i handling. Olweusprogrammet omfatter derfor både teori og praksis. Dette kan sies om LST også, men det blir på en litt annen måte da teori og praksis her dreier seg om kunnskap om rus og sosial kompetansetrening. Riktignok med tanke på relevante situasjoner med overførbarhet for det virkelige liv, men på grunn av det rus-spesifikke siktemålet blir dette programmets praktiske del begrenset til å være et ”forberedelses” program. LST forbereder elevene for det som skal komme, men griper ikke inn i øyeblikkets problematikk. Dette er ikke ment som kritikk av LST, da et sekundærforebyggende implementeringsnivå ikke ville tjene programmets siktemål. Jeg antar at man sjeldent ser elever som er åpenlyst beruset på skolen, eller forsøker å selge stoff i klasserommet. Dessuten er det tvilsomt at direkte intervensjon i slike sammenhenger i noen grad vil kunne forebygge problemet.

Den tydelige lærerkontrollen og de negative konsekvensene for uønsket elevatferd hos Olweus, samt tettere samarbeid mellom skole og hjem, representerer strukturelle ulikheter i programmene. Dette griper omfattende inn i elevenes daglige liv i skolen, ved at det blir mindre muligheter og belønning for antisosial atferd. Olweus støtter seg til forskning og erfaring som tilsier at en også må ta i bruk negative konsekvenser i møte med uønsket atferd (Olweus 2001). Dette kan gjøres ved å fjerne positive forsterkere, eller ved å ta i bruk negative eller uønskede konsekvenser. Den første måten kan foregå ved for eksempel å fjerne privilegier som å gå på fotballkamp med klassen, mens den andre kan innebære at eleven får verbal reprimande eller må sitte utenfor rektors kontor i friminuttet (Olweus 2001). Likheten til behaviorismen og Skinners konklusjon av rotteeksperimentet på 1950-tallet er slående, og effekten den samme: gir du en rotte belønning (mat) for en viss atferd, vil den gjenta atferden for å igjen oppnå belønning. Straffer du den, eller avslutter belønningen (ekstinksjon), vil atferden opphøre (Imsen 1995). Ekstinksjon var i følge

Skinner mer effektivt enn straff for å avlære atferd. Dette fordi den mulige belønningen ved å utføre en gitt handling kan overskygge den uønskede straffen. Botvin ser ut til å være mer influert av sosial læringsteori og kognitiv atferdsteori. Disse metodene fokuserer ofte på forandring av atferd gjennom positiv forsterkning, på påvirkning av holdninger til rus, og på trening i sosiale ferdigheter som alternativ til rusatferd eller aggressiv atferd (Forebygging 2005). Disse er som nevnt kjernekomponenter i Life Skills Training programmet.

Figur 5.3 viser grovt skissert de strukturelle ulikhetene i programmene. Olweusprogrammet kjennetegnes ved at det innføres struktur ved regler og rutiner i elevenes skoledag. Life Skills Training kjennetegnes ved trening på sosiale ferdigheter.

Figur 5.3: Rusforebyggende faktorer i programmene

	Olweusprogrammet	Life Skills Training programmet
<i>Hva som implementeres</i>	Innføring av struktur/endrer skolemiljøet	Trening i sosial kompetanse
<i>Hvordan det implementeres</i>	Fastsettelse av regler og kontrollrutiner som iverksettes av tydelige voksne Forsterkning av positiv atferd Sanksjoner mot negativ atferd Kunnskap om mobbing.	Arbeid med mestring av stress Problemløsning Selvkontroll Utvikling av emosjonell intelligens Rus-spesifikk ferdighetstrening, f.eks. lære å si "nei" til ruspress. Kunnskap om rusmidler og rusbruk.

Det kunne vært interessant å sett et program som kombinerte disse to tilnærmingene. Ettersom begge har vist seg å være effektive i å redusere antisosial atferd, nemlig rusbruk og mobbing, så kan en tenke at et program som både innfører trygghet og struktur av tydelige voksne, og hvor elevene trener på sosiale ferdigheter, vil kunne ha økt forebyggende effekt i forhold til både mobbing og rusbruk. Det vil også være helt i tråd med Nordahl-utvalgets identifikasjon av hvilke faktorer som virker i den skolebaserte forebyggingen (jf. kapittel 3.3.1), og anbefalingen fra Rutter m. fl. (1998) om å bruke multimodale program i det skoleforebyggende arbeid.

5.1.4. Ferdighetstrening

En viktig likhet mellom programmene er at begge lærer elevene grunnleggende sosiale ferdigheter, blant annet hvordan de kan stå i mot press fra medelever. Sosialt press brukes hos Botvin i forhold til rusbruk, hos Olweus handler det om å motstå mobbe-press. Dette anser jeg som de viktigste komponentene i den interaksjonistiske læringen som forebygger og reduserer rusbruk. Life Skills Training har et bredere nedslagsfelt og omhandler flere områder i læring av "life skills." Jeg vil særlig peke på punktet i tabell 5.2 som heter "læring av sosiale ferdigheter i nære personlige forhold og i interaksjon med det motsatte kjønn, samt planlegging av sosiale aktiviteter." Dette kan anses som en vesentlig rusreduserende faktor. Mange bruker rusmidler nettopp for å gjøre det enklere å tilnærme seg det motsatte kjønn (Fekjær 2004). Det er lettere å risikere mer og å "dumme seg ut" når man har drukket, fordi man i etterkant kan si at "fylla har skylda." Ved å ruse seg signaliserer man at "nå er det ikke så farlig" (Fekjær 2004), og konsekvensen er for mange at en tør mer når en er beruset. Fekjær peker på at dersom man blir avvist av det annet kjønn i beruset tilstand, kan initiativet bortforklares som en utilregnelig rushandling som "fyllerør" eller lignende. "Hvis unge mennesker sluttet å bruke alkohol til dette formålet, ville bryggeriene trolig komme i krise" (Fekjær 2004: 105). Botvins fokus på læring av sosiale ferdigheter i forhold til det motsatte kjønn blir dermed en viktig rusreduserende komponent i Life Skills Training program. Elevene trener blant annet på såkalte "samtale åpner", på å presentere seg selv og å gi komplimenter (Botvin m. fl. 1998). Slike ferdigheter kan føre til mindre opplevd behov for å bruke rusmidler. Det er bemerkelsesverdig at et rusforebyggende program fungerer når rus bare er tema i 1 av de tre 3 komponentene. Det som kjennetegner Life Skills Training er at programmet hjelper unge å takle krav og stress i det daglige liv. Programmet er et eksempel på rusforebygging som begynner med å bygge opp tenåringers selvtillit i forhold til seg selv og til andre. Andre eksempler på rusforebyggende elementer er å utruste unge med ferdigheter til jobbintervju, eller lære et barn å avslå en klassekamerat som ønsker å kopiere hjemmeleksen (jf. Parker-Pope 2002). Samtidig er det grunn til å tro at den rus-spesifikke delen i LST er viktig i det å plassere hva som er hva i forhold til rusmidler. Denne komponenten gir elevene økt innsikt, som i sammenheng med trening på ferdigheter utruste elevene til å ta selvstendige valg basert på faktisk kunnskap. Men for å makte å ta slike "rasjonelle" valg, er økt selvtillit og komplimenteringen av ferdigheter grunnleggende viktige.

5.1.5. Spørreskjema

Ved hjelp av Olweus spørreskjema får man informasjon om utbredelsen av mobbeproblematikken ved den enkelte skole. Botvin har ikke utarbeidet noe lignende, og man får derfor ikke vite noe om utbredelsen av rusmiddelbruk og misbruk på skolene hvor programmet implementeres. Dette er en interessant ulikhet ved programmene, og jeg vil forsøke å peke på noen aktuelle konsekvenser av dette.

Et spørreskjema som viser utbredelsen av et gitt problem vil kunne ha flere fordeler. Resultatet av spørreskjemaet gir et estimat av problematikken som vil realitetsorientere ledelse og lærere ved skolen om omfanget av problemet. Dette vil kunne føre til økt opplevelse av ansvar og eierforhold til problemet, som i sin tur kan øke engasjementet for å gjøre hverdagen bedre for elevene, og dermed bedre implementeringskvaliteten av programmet.

Det er forøvrig vanskelig å bruke Olweus spørreskjema komparativt i forhold til Botvins program, på grunn av programmenes ulike målsetning. Det er uvisst om et spørreskjema utarbeidet med tanke på rusvaner og holdninger til rus ville gitt økt reduksjon i bruk av rusmidler dersom dette hadde vært inkorporert og implementert i Life Skills Training programmet. Det finnes forøvrig ganske omfattende undersøkelser både i Norge og i USA som forteller om utbredelsen og omfanget av rusbruk blant skoleelever (15-16 åringer, SIRUS 2005). Tallene er foruroligende nok til å legitimere implementeringen av rusforebyggende tiltak.

Olweus spørreskjema kan i seg selv anses for å være en rusforebyggende faktor, fordi det trolig fører til økt eierforhold blant lærere og dermed bedret engasjement og troskap mot modellen i implementeringen. Skjemaet fungerer også som en realitetsorientering for elevene om et alvorlig problem (mobbing) og fremmer forståelse for at dette er noe man ønsker til livs. Det kan sånn sett bli en viktig del, og et grunnleggende rasjonale i arbeidet med å øke elevenes empati.

Det ovenstående betyr ikke at LST ikke maner til personlig engasjement blant staben, men et spørreskjema har visse positive fordeler som LST ikke kan dra nytte av.

5.2. "Alt henger sammen med alt"

Gro Harlem Brundtland sa en gang at "alt henger sammen med alt." Jeg vil her si noe om sammenhengen mellom forskjellige typer antisosial atferd, for blant annet å vise at dersom man klarer å redusere en bestemt form for antisosial atferd, vil dette kunne føre til reduksjon også på andre former for antisosial atferd.

Rutter m. fl. (1998) har funnet at antisosial atferd er multideterminert. Det som påvirker antisosial atferd involverer faktorer i barnet selv, familien, skolen, elevgruppen og samfunnet. Forandringer i hvilket som helst av disse områdene kan gi positive resultater, men de blir sannsynligvis begrenset hvis risikofaktorer forblir uforandret på de andre områdene. På grunnlag av dette og den evidens som er tilgjengelig på forebyggingsfeltet nå, konkluderes det med at det sannsynligvis trengs en multimodal intervensjon som pågår over tid (Rutter m. fl. 1998, KUF & BFD 2000). Noen selvfølgeligheter kan konstatere dette: God fysisk og psykisk helse er nødvendig for å lære, og man må ha mat i magen for å kunne konsentrere seg om pensum. Maslows behovshierarki peker på grunnleggende behov, blant annet behovet for trygghet, anerkjennelse og positiv selvoppfatning, som må dekkles før man kan stimulere til læring på et intellektuelt og estetisk nivå (Imsen 1995). Poenget er at ting henger sammen.

Et godt eksempel på rusforebyggende arbeid hvor intervensjonen ikke er rus-spesifikk, er det amerikanske mentor-programmet Big Brothers Big Sisters of America (BBBSA) (Blueprints 2005). Programmet går ut på at barn og unge mellom 6 og 18 år, som av en eller flere årsaker trenger ekstra oppfølging, får en egen frivillig mentor som de møter minimum tre ganger i måneden fra tre til fem timer hver gang. Besøkene skal oppmuntre utvikling av en omsorgsfull relasjon. Studier har vist at barn og unge som er med på BBBSA er mindre utsatt for å begynne å bruke alkohol og narkotika, mindre utsatt for å slå andre, de skulker mindre og har bedre holdninger og resultater på skolen, samt bedret relasjoner med andre elever og familien. Alt dette på grunn av at de får en relasjon til en voksenperson som bryr seg, og ikke på grunn av rusopplysning eller lignende.

Selvbilde og alkoholbruk henger også sammen. Funn indikerer at lavt selvbilde hos jenter predikerer høyere alkoholbruk (Epstein m. fl. 2004). For slike jenter vil derfor arbeid med å øke selvbilde og selvtillit kunne ha rusforebyggende effekt.

Eksempelene over kaster lys over årsaken til at multimodale program som LST og Olweus mobbeprogram faktisk er effektive.

5.3. Et rusforebyggende mobbeprogram

Olweus' program mot mobbing har i en årrekke blitt fremstilt og referert som et eksempel på ikke bare et virksomt tiltaksprogram, men et virksomt *rusforebyggende* tiltaksprogram (Olweus 1997, Pape 1999 og 2001, SIRUS 2005, Schancke 2002). I det første såkalte Bergen prosjektet viste evalueringen av programmet at det i tillegg til å føre til en markant nedgang i mobbing, var det også "clear reductions in general antisocial behaviour such as vandalism, fighting, pilfering, drunkenness, and truancy" (Olweus 1997: 502). Fyll var altså i dette prosjektet påviselig redusert. På informasjonssiden til Olweusprogrammet på utdanningsetatens hjemmeside (Olweus 2002b) opplyses det også om at programmet har vist en klar nedgang i ungdomsfyll, og henvisningen er igjen til resultatene fra det første Bergensprosjektet. Det betyr at den rusreducerende effekten av programmet presenteres og promoterer for publikum den dag i dag. I samtale med leder for Olweusprogrammet i Oslo, Tor Berntsen, opplyses det om at skolene får vite at Olweusprogrammet virker rusforebyggende, og at skolene også erfarer en nedgang i elevers bruk av rusmidler.

Det synes også som om programmets rusforebyggende side har bred støtte av personer i det øvrige fagmiljø. På nettsiden forebygging.no informeres det om tre virksomme tiltaksprogram som viser at det nytter å sette i verk rusforebyggende tiltaksprogrammer (Schancke 2002). Olweusprogrammet er ett av de tre, sammen med de rus-spesifikke programmene VÆR røykFRI og Ungdom og Alkohol. Et annet eksempel er NOVA forsker Hilde Pape som tok til orde for å innføre Olweus' program systematisk ved alle skoler i Norge (Pape 1999), fordi programmet var det eneste som var anbefalt til bruk i skolen uten behov for videre evaluering (jf. KUF & BFD 2000), og fordi programmet påviste en "markant nedgang i omfanget av alkoholbruk" (Pape 2001: 8). I pressemeldingen som ble publisert i forbindelse med utdelingen av den nordiske folkehelseprisen i 2002, som gikk til Dan Olweus, kan vi lese at Olweusprogrammet med stor sannsynlighet også kan ha positive effekter når det gjelder annen problematferd som rusmisbruk og senere kriminalitet (Helsedepartementet 2002). Forbundet mot Rusgift anbefaler også

Olweusprogrammet og promoterer dets rusforebyggende virkning (FMR 2005). Den rusreducerende effekten av programmet har altså blitt snappet opp og videreforemidlet både av forskere, organisasjoner og myndigheter.

Det er likevel noen forhold som sår tvil om hvorvidt Olweusprogrammet faktisk er rusforebyggende. Et viktig spørsmål i denne sammenheng er hva en "klar reduksjon av fyll" betyr. Den eneste dokumentasjonen jeg har funnet i mine litteraturstudier er oppsummeringen av resultatet av det første Bergensprosjektet, men jeg har ikke funnet tallene som oppsummeringen bygger på. Jeg har altså ikke funnet svar på hva en klar reduksjon i fyll faktisk betyr. Det som jeg imidlertid har funnet, er at resultatene fra det første Bergensprosjektet (om en klar nedgang i antisosial atferd som tyveri, hærverk, ungdomsfyll og skulk) refereres på litt ulike måter i Olweus' litteratur. Noen ganger er fyll med i denne oppramsingen av positive sideeffekter (Olweus 1993, 1997, 2001, 2002b), mens andre ganger er den utelatt (Olweus & Limber 1999, Olweus & Thyholdt 2004). I en av de siste evalueringene av programmets effektivitet på Island og i Oslo (Olweus & Thyholdt 2004) nevnes ikke rusreduksjon, men mer moderat konstateres det at "i et tidligere prosjekt [har vi] kunnet registrere en klar nedgang i elevenes antisosiale aktiviteter (hærverk, nasking, skulk) og en bedring av det sosiale klimaet i klassen som en følge av programmet" (Olweus & Thyholdt 2004: 3). Det refereres her ikke til hvilket tidligere prosjekt som registrerte nedgang i "andre antisosiale aktiviteter", men reduksjon i fyll er altså utelatt. Det som imidlertid har blitt stående som gjennomgående eksempler på reduksjon i generell antisosial atferd, er hærverk, slåssing, tyveri og skulk (Blueprints 2005).

Edle Ravndal og Arne Schancke Andresen ved SIRUS forsker på Olweusprogrammets rusforebyggende effekt. De er ansvarlig for prosjektet "holdninger til bruk av rusmidler blant grunnskoleelever" (SIRUS 2005). Prosjektet er iverksatt fordi Olweusprogrammet gjennom metodisk holdbar evaluering har vist seg å ha en god forebyggende effekt i forhold til mobbing, og derfor ønsker de å finne ut om det kan dokumenteres eventuelle positive sideeffekter i forhold til holdninger og bruk av rusmidler. Edle Ravndal forteller på telefon at Olweus ikke har kunnet vise til dokumentasjon på reduksjon i rusbruk. Dette stemmer overens med hva jeg har funnet, eller rettere sagt ikke funnet. Ut fra mine funn i litteraturstudiene ser det ut til at rusreduksjon som sideeffekt av Olweusprogrammet er en generell oppfatning, men at denne er svakt dokumentert. Dersom det er slik at det ikke foreligger studier som sier noe spesifikt om den

rusreduserende effekten, kan det synes rart at ikke flere forskere på forebyggingsfeltet har stilt spørsmålstegn ved dette tidligere. De fleste har heller ukritisk videreformidlet den rusforebyggende effekten av programmet, og dermed underbygget Olweusprogrammets posisjon som også et rusforebyggende tiltaksprogram. Det er dessuten merkelig at den rusreduserende effekten stadig nevnes av Olweusgruppen uten at metode og statistikk legges for en dag, da dette gjøres nøye rede for på det som har med mobbing å gjøre (Olweus 1991, 1997, 2004). En mulig forklaring kan være at programmet egentlig ikke retter seg mot rus, og at det tenkes at sideeffektene kan stå mer eller mindre udokumentert uten at dette får videre konsekvenser da programmet tross alt er et mobbeprogram. Det er vel også ønskelig for enhver programforfatter å ha flest mulig positive resultat på et bredt spekter av områder, da dette vil kunne føre til større markedsandel, økt programreplikasjon og økt inntekt.

Et annet spørsmål som reiser seg ut fra ovenstående sprikende informasjon er følgende: betyr mangel på dokumentasjon at programmet ikke virker rusreduserende? Ut fra det vi vet om sammenhengen og forebygging av forskjellige typer antisosial atferd (jf. Rutter m. fl. 1998), er det nesten underlig om programmet ikke har noen rusforebyggende effekt. Forskningen til Olweus viser som nevnt tidligere at programmet gjennomgående reduserer hærverk, nasking og skulk selv om dette ikke er spesifikke satsningsområder i programmet. Ved å fokusere på mobbing og ved å øke elevenes bevissthet og empati, er det sannsynlig at dette har gitt gode resultater også i forebygging av annen antisosial atferd. Det er heller ikke usannsynlig at endring i den totale skolestruktur, samt arbeid for økt empati, bedret holdninger og ferdigheter blant elevene også kan føre til redusert rusbruk.

Forskningsrapporten til Ravndal og Schancke ved SIRUS skal være ferdig på nyåret, og kan kanskje bringe oss nærmere et svar på hvorvidt programmet fører til holdningsendring i forhold til rus, og redusert rusbruk blant grunnskoleelever. Det hadde forøvrig vært interessant om Olweusgruppen hadde gjort videre undersøkelser på den rusforebyggende effekten av programmet. Dette burde være uproblematisk å inkorporere i et program som er kjent for sine gode metodiske evalueringsundersøkelser. En avklaring på dette vil gagne alle.

5.4. Er Olweusprogrammet et Life Skills Training program?

Ut fra de fire prinsippene som Olweusprogrammet bygger på (jf. kapittel 4.2.3), kan det se ut til at programmet baserer seg hovedsaklig på voksenmobilisering, kontrollrutiner og sanksjoner mot uakseptabel atferd. Som nevnt under kapittel 4.2.6 stiller Olweus seg skeptisk til sosial kompetansetrening som metode for å oppnå reduksjon i mobbing. Mange vil nok mene at programmet styrker elevenes sosiale kompetanse, men at årsaken til dette ligger i fokus på skolestruktur, klasseledelse og kontrollfunksjoner. I dette kapittelet vil jeg drøfte hvorvidt sosial kompetansetrening finner sted i Olweusprogrammet.

Sosial kompetanse er et sammensatt begrep, og er av Nordahl (2001) definert som ”et sett av ferdigheter, kunnskaper og holdninger som trengs for å mestre ulike sosiale miljøer, som gjør det mulig å etablere og vedlikeholde relasjoner, og som bidrar til at trivsel økes og utvikling fremmes.” I veilederen ”utvikling av sosial kompetanse” utgitt av læringssenteret (Nordahl m. fl. 2003) presiseres det at ”sosiale ferdigheter handler om aktivt å dekke sine sosiale behov og å nå sine mål” (Nordahl m. fl. 2003: 4). Her tas det utgangspunkt i fem områder som oppfattes som byggesteiner i begrepet sosial kompetanse. Disse er empati, samarbeidsferdigheter, selvhevdelse, selvkontroll og ansvarlighet. For meg ser det ut til at alle disse ferdighetene styrkes i Olweusprogrammet.

Blant de elevsentrerte tiltaksmodellene er atferdsrettede og kognitive atferdsrettede endringsstrategier de som har gitt best resultater (KUF & BFD 2000). Den strategi som har vist seg å være aller mest lovende er sosial kompetanseutvikling med vekt på ferdighetstrening, altså fremming av empati, selvhevdelse, selvkontroll, ansvar og samarbeid, i kombinasjon med atferdskorrigerende metoder (Sørli 2000).

Når en ser på resultatene fra sosialt kompetansefremmende tiltak indikerer disse at dersom man ønsker å gjøre noe med atferdsproblemer blant barn og unge, bør trolig et hvert tiltak inneholde en komponent som eksplisitt rettes mot barnas eller ungdommens sosiale ferdigheter, deres atferd og forståelse av hvordan egne handlinger påvirker og påvirkes av andre (KUF & BFD 2000). ”Acquisition of basic skills at appropriate ages appears to be a primary component of all prevention” (Allensworth 1993: 17).

”Lærer Laila mener at det å lære elevene å sette seg i andres situasjon, å kjenne empati, har vært noe av det viktigste de har jobbet med i antimobbeprosjektet” (Utdanningsetaten 2005). ”Rollespill var en fin måte å lære empati. Snille fikk spille slemme, lærere fikk spille elever og omvendt. Dette var tankevekkende for mange” (ibid.). Olweus anbefaler bruk av rollespill i sin lærerveiledning (Olweus 2001), og det at skolene bruker rollespill i implementeringen av Olweus’ program må kunne betraktes som sosial kompetansetrening. ”Gjennom bruk av samtaler, rollespill, video og annet materiale skal elevene bli bevisst mobbing som fenomen, de skal lære seg enkle handlemåter de selv kan benytte når de opplever mobbing i sitt miljø. Generelt blir det lagt vekt på å støtte elevenes beredskap til å velge rett side og å hjelpe den eller de som blir utsatt for mobbing” (Olweus 2005). Arbeidet med mobbing som tema i grupper foregår over en periode på 8 – 9 måneder hvor det jobbes med skoleregler, gruppemøter, rollespill, video m.m. Ut fra både Olweus og medarbeideres litteratur, samt det ulike skoler beretter om sine erfaringer med bruk av disse metodene, forstår jeg disse sesjonene som sosial kompetansetrening per se. Avslutningsvis vil jeg sitere Rutter m. fl. (1998: 336) som kategoriserer Olweusprogrammet som et av flere program som søker å øke den sosiale kompetanse:

Schoolwide interventions (...) seek to enhance social competence in the school setting as a whole and to reduce aggressive behavior and bullying. Examples include Botvin’s Life Skills Training, Kellam’s ”Good Behavior Game”, and the Norwegian anti-bullying program [Olweusprogrammet].

Det kan ut fra dette se ut til at Olweusprogrammet også støtter seg på teorier om sosial kompetanse, og at de benytter ferdighetstrening som metode og følgelig har likheter med andre life skills programmer.

5.5. Er Life Skills Training et anti-mobbeprogram?

Et aktuelt spørsmål i forhold til Life Skills Training program, er hvorvidt programmet også reduserer annen antisosial atferd enn det som er hovedmålsetningen, nemlig rus. Det er ikke gjort undersøkelser på hvorvidt LST reduserer annen uønsket antisosial atferd, men programmet ser ut til å føre med seg en rekke positive konsekvenser på flere nivå i forhold til skolemiljøet og i

forhold til den enkelte elev. På hjemmesiden til LST er det referert en del kommentarer fra lærere og elever som har fulgt LST programmet. En lærer sier følgende: "LST is a natural addition to an academic curriculum. The self image and decision making units help both teacher and student clarify a course for the classroom wherein positive feedback creates an inclusive environment where personal and group goals can be achieved" (Life Skills Training 2005b). Et program som skaper et "inkluderende miljø" kan i seg selv anses å være forebyggende for annen antisosial atferd. For å statuere et noe innlysende poeng: et inkluderende miljø er det motsatte av et miljø hvor elevene mobber hverandre. Til tross for at det ikke er gjort studier på hvorvidt programmet forebygger annen antisosial atferd, så kan det være grunn til å tro at det faktisk reduserer for eksempel mobbing.

En elev som har hatt LST programmet på sin skole skriver følgende: "In your [Botvin] book life skills training, the chapter that I mostly related to was Self-Image and Self-Improvement. In this chapter it makes you list your strong and weak points. This might make you realized things about yourself that you never knew about yourself. You might change the bad things about yourself" (Life Skills Training 2005b). Det å gjøre elevene klar over generelle trekk ved livet for øvrig, har her ført til at en elev ser sine svakheter, og jobber med å endre negative trekk ved seg selv. En annen elev sier: "Before I read this chapter [kapittel 1, "Self image and self improvement] I didn't care how I looked. After I changed my self-image I started to feel good about myself. I started socializing more and I got higher grades in school" (Life Skills Training 2005b). Atter en annen elev forteller: "My favorite topic was Assertiveness. It taught me how not to be passive or aggressive and how to stay calm and different ways of saying no" (Life Skills Training 2005b). Når elever forteller at de har fått økt selvtillit av å være med på programmet, og at de har lært å ikke være verken passive eller aggressive, samt at de har lært forskjellige måter å si "nei" på, er i lys av teorien om at forskjellige former for antisosial atferd henger sammen i aller høyeste grad forebyggende mot mobbing. En vil kunne anta at elever som har trent på å si nei til rusmidler, også vil kunne overføre dette til andre situasjoner, som det å si nei til mobbing. LST fokuserer mye på situasjoner hvor gruppepress forekommer, da dette er aktuelt og vanskelig for mange unge å håndtere. En kan argumentere for at den samme situasjonen forekommer ved mobbing, der gruppen og dens leder(e) ofte får bestemme skjebnen til den som blir presset dersom ikke noen tør å si fra og ta avstand fra det som skjer. I LST trener elevene på forskjellige måter å si nei til ruspress. Hos Olweus trener elevene på forskjellige måter å si nei til mobbepress.

Botvin sier i et innlegg til avisen USA Today at effektive forebyggingsprogram må lære elevene "alcohol and drug resistance skills, general social behavior and self-management techniques. Arming teens with these skills enables them to make sound decisions, withstand peer and media pressures, and cope with the many challenges of college life" (Botvin 2002). Botvin konseptualiserer effektiv rusforebygging i ferdighetstrening, men disse ferdighetene har trolig positiv innvirkning på langt flere områder av livet enn bare i forhold til rus. Det er grunn til å tro at elever som er utrustet med et godt selvbilde, gode sosiale ferdigheter, og ferdigheter til å bestemme over sine egne liv ved blant annet evnen til å si nei til gruppepress, vil redusere sjansen for at de blir mobbere, havner i kriminelle miljø, bedriver hærverk eller blir rusmisbrukere. Man kan tilføye at det også er trolig at slike elever har høyere sjanse for å oppnå suksess i forhold til det å nå egne mål, for eksempel valg av karriere og i relasjoner til det motsatte kjønn.

6. Konklusjon

Jeg har pekt på sentrale kjennetegn på struktur og innhold i Olweusprogrammet og Life Skills Training programmet, samt faktorer som antas å ha rusforebyggende effekt. Jeg vil avslutningsvis gjøre noen betraktninger rundt skoleforebyggende program, basert på det jeg har funnet i mine litteraturstudier.

6.1. Rusforebygging i skolen nytter

Både rus-spesifikke og mer generelle forebyggende programmer i skolen kan redusere rusbruk. Olweus og Botvins programmer er eksempler på dette. Botvin påviser i oppfølgingsstudier mellom 50 og 75 prosent reduksjon i bruk av tobakk, alkohol og marihuana som følge av implementeringen av Life Skills Training programmet. Dette anses av de fleste forskere som signifikant i et forebyggingsperspektiv. Også Olweus mobbeprogram fremstår i litteraturen som rusreduserende, men som jeg har drøftet tidligere er det usikre momenter forbundet med hvor stor reduksjonen er og hvor lenge den varer.

Både norske og amerikanske myndigheter argumenterer for å implementere kunnskapsbaserte program som har dokumentert effekt, og for å fortsette utvikling og forbedring av program samt forske på effektene av disse. Hensikten er å gi oss et redskap til å skille klinten fra hveten i mylderet av forebyggende program. Jeg stiller meg positivt til denne utviklingen, og sier meg enig i at skolene bør satse på kunnskapsbaserte programmer. I de tilfellene der skolene benytter programmer som har vist seg å være uvirksomme, eller virke mot sin hensikt, bør disse kanselleres. Det er betryggende for både skoler, foreldre og elevene selv å vite at skolen iverksetter virksomme program.

6.2. Realistisk mål

Det er lite trolig at vi kan eliminere rusproblemet fullstendig. Rusmidler har vært i bruk siden tidenes morgen og er kommet for å bli. Det skal derimot ikke forhindre oss fra å forsøke å

redusere de problemene og utfordringene vi til en hver tid opplever. Det er mulig å forebygge bruk av rusmidler dersom en jobber etter realistiske mål. Gjennom primærforebygging kan en oppnå at elevene reflekterer over egne holdninger i forhold til rusmidler. Noen elever kommer til å begynne å drikke eller forsøke andre rusmidler, mens andre velger å utsette sin alkoholdebut eller reduserer sitt forbruk. Det blir naturlig å spørre hva som er realistiske mål i det rusforebyggende arbeidet. I 1975-76 ble målet om "et narkotikafritt samfunn" fastsatt i Stortingsmelding nr. 66. Dette har senere blitt moderert da en innså at målsetningen ikke var realistisk å oppnå "innen overskuelig fremtid", men man jobber fortsatt mot et samfunn fritt for misbruk av narkotika. Det er en form for realistisk idealisme i dette, og den tror jeg er vel plassert i det at den uttrykker hva vi ønsker å strekke oss etter, samtidig som den erkjenner de foreliggende begrensninger. Man har her unngått en utopisk målsetning, men samtidig beholdt troen på en bedre fremtid.

Hva realistiske målsetninger angår, vil jeg nevne flere. Med utgangspunkt i data fra SIRUS registrerer forsker Britt Unni Wilhelmsen (2002) tre store utfordringer i det rusforebyggende arbeid:

- ✓ Å heve debutalderen for bruk av alkohol
- ✓ Å redusere totalforbruket av alkohol blant unge
- ✓ Å få en reduksjon i andelen unge som drikker seg beruset.

Disse målsetningene er realistiske og målbare. Andre realistiske målsetninger kan være:

- ✓ Å styrke elevenes beredskap til å si nei takk dersom de ikke har lyst til å ruse seg
- ✓ Anerkjennelse at det er greit å være avholds
- ✓ Å skape aksept for at hver og en tar sine egne avgjørelser
- ✓ Å ikke bruke rus som en unnskyldning for noe dumt en har gjort i ruset tilstand
- ✓ Å lære om skadevirkninger og hvordan disse kan reduseres
- ✓ Å få elevene til å snakke sammen og tenke gjennom sine rusvaner og hvorfor de ruser seg (jf. Schultz 1998).

6.3. Om dokumentering av effekt og veien videre

I Norge og USA har holdningen tidligere båret preg av at ”all forebygging er god forebygging.” Man har pøst på med prosjekter i god tro på at det vil gi positive resultat, uten at man har kunne dokumentere dette. Det arbeidet som er gjort blant annet ved CSPV, og det som presenteres på nettsidene til SIRUS og forebygging.no, viser at det nå er sterk fokus på dokumentering av programeffektivitet. Det kan se ut til at pendelen er i ferd med å bevege seg fra en ytterlighet til en annen.

Når Nordahl-utvalget (KUF & BFD 2000) konkluderte med at Olweus’ program var det eneste som kunne anbefales til bruk i skolen uten videre behov for evaluering, kan en få inntrykk av at Olweusprogrammet er det eneste virksomme forebyggingstiltaket i den norske skole i dag. Vi vet at Olweusprogrammet gir reduksjon i mobbing og andre former for antisosial atferd, men det er lite trolig at dette er det eneste programmet som forebygger antisosial atferd. Slik det poengteres på nettstedet til Blueprints (2005) så er det flere program som antas å bli godkjent i fremtiden når tilstrekkelige studier og evalueringer foreligger. Det vil si at det brukes program i den amerikanske skolen i dag som ennå ikke har evalueringsstudier som kan dokumentere forebyggende effekt, men som likevel er virksomme forebyggende programtiltak. Det samme gjelder for Norge. I Nordahl-utvalget (KUF & BFD 2000) vises det til flere lovende program, men de har ennå ikke tilfredsstilt de strenge vitenskapelige kriteriene for å få godkjent evaluering.

De kriteriene som CSPV setter for godkjenning av programmer er høye (jf. kapittel 4.1.1). Et kriterium er at den forebyggende effekten skal vare minst ett år etter intervensjonen. Hva da med programmer som kan bevise en forebyggende effekt 6 måneder etter intervensjonen? Eller program som fører til redusert helgefyll blant elevene uken etter? Mitt poeng er at dette også er rusreduksjon, og dermed ”effektiv forebygging.” Dersom det fører til mindre eksperimentering med rusmidler og utsatt alkoholdebut for noen, har man gjort en viktig jobb. Det er selvsagt ønskelig med program som kan dokumentere effekt over et lengst mulig tidsom, men her blir det viktig å vurdere idealistiske målsetninger mot realistiske forventninger.

Det er heller ikke sikkert at en kategorisk bør avvise program som ikke har evalueringsstudier å vise til. Jeg har i denne oppgaven blant annet pekt på virksomme forebyggingsstrategier, og disse har blitt ytterligere eksemplifisert ved de mer spesifikke forebyggende faktorer i de to

programmene jeg har analysert. En rektor eller en lærer kan ut fra denne informasjonen trolig lage et program eller pedagogisk opplegg som med overveiende sannsynlighet vil ha forebyggende effekt både i forhold til rus og annen antisosial atferd. Jeg mener det vil være lite hensiktsmessig å prakke et manual-basert program på skoler som har erfaring med målrettet miljø- og forebyggingsarbeid, dersom de opplever at det de gjør fungerer. Man trenger ikke nødvendigvis være forsker for å avgjøre hvorvidt et miljø er bra eller dårlig, eller for å forstå at ”noe må gjøres.” Man trenger heller ikke være forsker for å iverksette effektive forebyggingsstrategier, men det vil være en fordel å orientere seg om hva forskningen har kommet frem til på forebyggingsfeltet. Man må imidlertid være forsker for å bevise effekten av forebyggingen, da evalueringsstudier stiller strenge vitenskapelige krav og fordrer relativt omfattende ressurser som ikke hvem som helst vil kunne utføre eller oppfylle. Et aktuelt spørsmål i denne sammenheng er i hvilken grad man skal kreve at skoler skal kunne dokumentere effekten av egne forebyggende opplegg, og hvorvidt dette er hensiktsmessig.

Når regjeringen la frem sitt tilbud om å innføre Olweusprogrammet i alle norske skoler (St. meld. nr. 39 2002) var dette i tråd med den økende tendensen til å fokusere på og iverksette programmer som dokumenterer effekt. Denne utviklingen er i utgangspunktet positiv, men samtidig er det viktig å huske at veien som har ført oss mot dokumenterte virksomme rusforebyggende strategier har vært preget av prøving og feiling. Caplan registrerte at mesteparten av det vi vet om forebyggende tiltak kommer fra at man har registrert et problem og arbeidet målrettet med å forsøke å forebygge dette. Måten å finne ut hva som virker har i hovedsak vært gjort ved å prøve ut forskjellige metoder og evaluere og modifisere disse ettersom hypotesene om sunn og skadelig påvirkning har blitt forbedret (Caplan 1964). Med andre ord, virksom forebygging er et resultat av prøving og feiling. Dette er viktig å merke seg for de som driver med utvikling, implementering og evaluering av forebyggende program da det fremmer en viss ydmykhet til et relativt nytt felt som er i stadig utvikling.

Skoler vil oppleve problemer og behov ulikt, og da bør en spørre om det er riktig at alle skoler skal implementere det samme programmet, slik for eksempel Hilde Pape argumenterte for (Pape 1999; 2001). Jeg tenker at det bør være opp til den enkelte skole og vurdere egne behov mot aktuelle program. Derfor bør det fokuseres på å gi en god og oversiktlig informasjon om anbefalte forebyggende programmer, og så bør det være opp til den enkelte skole å avgjøre

hvilket program som passer for dem. Internettssidene til Blueprints (2005) og forebygging.no er eksempler på gode informasjonssider. I Norge kan en videreutvikling av ”anbefalte program og tiltak” på www.forebygging.no, og promotering av denne siden til skolene, være en meningsfull løsning. Her finnes en samlet oversikt over program som er anbefalt enten av Barne- og familiedepartementet, Sosial og helsedirektoratet eller forskergruppen som sto bak Nordahl-utvalget (KUF & BFD 2000).

Noen skoler har svært lite mobbing, og et mobbeprogram er derfor ikke nødvendigvis et riktig tiltak. Det er trolig flere årsaker til at forekomsten av antisosial atferd varierer ved forskjellige skoler. Når noen skoler rapporterer om godt skolemiljø og lite mobbing, er dette trolig en konsekvens av en tydelig ledelse som vektlegger arbeid med det sosiale miljø. En rektor som forstår viktigheten av å iverksette gode regler og rutiner vil i seg selv kunne ha en rusreduserende effekt. En kan argumentere for at en god lærer allerede implementerer Olweusprogrammet. Det vil si at han eller hun setter klare grenser for hva som er akseptabel og hva som er uakseptabel atferd, og som håndhever skoleregler og rutiner som skaper trygghet for elevene. Svakheten ved å stole på den enkelte lærers handlingskompetanse i forhold til forebyggende arbeid, er at lærere kan være svært forskjellige og kan ha så sprikende meninger og strategier at det kan føre til forvirring og usikkerhet blant elevene. Dette er de manual-baserte programmenes store styrke, men det forutsetter en stab som stiller seg bak programmet. Det krever at den enkelte lærer er villig til å gi slipp på eventuelle egne motstridende holdninger og idealer til fordel for en helhetlig strategi. For de som har erfaring med arbeid i skolen er det vel heller ingen overraskelse at Gottfredson fant stor variasjon på implementeringskvaliteten fra klasserom til klasserom og fra skole til skole (jf. kapittel 3.3). Dette kan sies å være en svakhet ved de manual-baserte programmene. Det er også viktig å forstå at en rigid programpakke ikke nødvendigvis er det mest kjærkomne element blant lærere som allerede har et fullpakket program og travel skolehverdag å forholde seg til.

Når det er sagt, så har Blueprints for Violence Prevention lært oss noe viktig om forebygging. Forebygging krever systematisk arbeid, og det må foregå jevnlig og over tid for at det skal være virksomt. ANT (alkohol, narkotika og tobakk) arbeidet i skolen illustrerer det motsatte, hvor en tenker at ”i uke 49 driver vi forebygging.” Det er få som ville blitt overrasket over dårlige

regneferdigheter dersom en hadde hatt en dag i året med matematikkundervisning. Vi kan like godt forsone oss med at det forebyggende arbeidet vil kreve både planlegging, tid og ressurser.

Blueprints har også lært oss at rusforebyggende arbeid ikke trenger å være rus-spesifikt. Big Brothers Big Sisters of America (BBBSA) kan stå som et pedagogisk eksempel på dette. Programmet introduserer trygghet og tillit gjennom relasjonen, og det er relasjonen alene som kan tilskrives den rusforebyggende effekten. Programmet illustrerer av vi ikke bør undervurdere betydningen av mellommenneskelige forhold og de sosiale nettverk i det rusforebyggende arbeid. Den senere omskrivningen av Descartes berømte ”cogito ergo sum” rommer noe av dette:

Du er, derfor er jeg.

Det vil ut fra denne kunnskapen bli en oppfordring til Utdanningsdirektoratet og Sosial- og helsedirektoratet som oppnevner ekspertgrupper for å evaluere rusforebyggende program, til ikke å begrense denne evalueringen til bare de rus-spesifikke programmene. Dessuten, når en kan drive effektiv rusforebygging ved å sette inn en voksenperson som møter en ungdom noen få ganger i måneden, bør en reflektere over hva en engasjert, tilstedeværende og omsorgsfull lærer kan bety.

Litteratur

- Allensworth, D. D. (1993): Health education; State of the art. *Journal of School Health*, 64, 14-20.
- ASD (2005): *Statusrapport. Rusmiddelsituasjonen i Norge*. Arbeids- og sosialdepartementet, Juli 2005.
- Blueprints (2005). *Blueprints for Violence Prevention*. Center for the Study and Prevention of Violence. URL: <http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/index.html> (Lesedato 20.02.2005).
- Botvin, G. J. (2000): Preventing drug abuse in schools: social and competence enhancement approaches targeting individual-level etiologic factors. *Addictive Behaviours* 25, 887-897.
- Botvin, G. J., Griffin, K. W., Diaz, T., Schwier, L. M., Williams, C. & Epstein, J. A. (2000): Preventing illicit drug use in adolescents: long-term follow-up data from a randomized control trial of a school population. *Addictive Behaviours* 25, 769-774.
- Botvin, G.J. (2002): *Letters to the Editor*. USA Today, 17.04.2002. URL: <http://www.lifeskillstraining.com/letters.cfm> (Lesedato 06.10.2005).
- Botvin, G.J., Mihalic, S.F., & Grottpeter, J.K. (1998). *Blueprints for Violence Prevention, Book Five: Life Skills Training*. Boulder, CO: Center for the Study and Prevention of Violence.
- Caplan, G. (1964): *Principles of Preventive Psychiatry*. Basic books, inc., publishers, New York.
- Elliot, S. (1999): "Editors Indroduction." I: Olweus & Limber (1999): *Blueprints For Violence Prevention. Book nine: Bullying Prevention Program*. Boulder, CO: Center for the Study and Prevention of Violence.
- Epstein, J.A., Griffin, K.W. og Botvin, G.J. (2004): Efficacy, Self-derogation, and Alcohol Use among Inner-city Adolescents: Gender Matters. *Journal of Youth & Adolescence*, 33, s. 159-166.
- Fekjær, H. O. (1994): *Hvor mye alkohol er for mye?* Brosjyre utgitt for Oslo kommune. URL: <http://www.bks.no/risiko.htm> (Lesedato 05.05.2005).

- Fekjær, H. O. (2003): *Foredrag på åpningsmøtet for de regjeringsoppnevnte ekspertgrupper om alkohol og narkotika*, 10.6.2003. URL: <http://www.bks.no> (Lesedato 31.08.2005).
- Fekjær, H. O. (2004): *Rus. Bruk, motiver, skader, behandling, forebygging, historikk*. Oslo: Gyldendal.
- FMR (2005): *Rusgiftforebyggingsprogram*. Forbundet mot Rusgift. URL: <http://www.fmr.no/index.php?id=67438> (Lesedato 30.10.2005).
- Forebygging (2005): URL: www.forebygging.no (Lesedato 08.02.2005)
- Gorman, D. M., (2002): The “science” of drug and alcohol prevention: the case of the randomized trial of the Life Skills Training program. *International Journal of Drug Policy* 13 (2002) 21-26
- Gottfredson, D. C. (2001): *Schools and Delinquency*. Cambridge University Press.
- Hareide, D. (2004): En kritisk beretning om ”Den store nordiske mobbekrigen.” *Skolepsykologi* nr. 6, 2004.
- Helsedepartementet (2002): *Den nordiske Folkehelseprisen 2002 til professor Dan Olweus*. Pressemelding nr. 43, 13.06.02. URL: <http://odin.dep.no/hod/norsk/aktuelt/pressesenter/presse/042071-070031/dok-bn.html> (Lesedato 28.10.05).
- Horverak, Ø. (2001): *Alkoholpolitikkens historie*. URL: <http://www.forebygging.no/> (Lesedato 08.02.2005).
- Imsen, G. (1995): *Elevenes verden. Innføring i pedagogisk psykologi*. Oslo: TANO
- Jørgensen, M. W., Philips L. (2005): *Diskursanalyse som teori og metode*. Samfundslitteratur, Roskilde Universitetsforlag.
- KUF & BFD (2000): *Vurdering av program og tiltak for å redusere problematferd og utvikle sosial kompetanse*. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Barne og Familiedepartementet. Rapport 2000.
- Larsen, S., Manger, T. (2005): Mobbing: Tåkelegging er neppe løsningen. *Skolepsykologi* nr. 1, 2005.
- Life Skills Training (2005a): *Award winning program*. URL: http://www.lifeskillstraining.com/research_award_page.cfm (Lesedato 20.09.2005).
- Life Skills Training (2005b): *Testimonials*. URL: <http://www.lifeskillstraining.com/testimony.cfm> (Lesedato 23.09.2005).

- Neumann, I. B. (2001): *Mening, materialitet, makt. En innføring i diskursanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- NIAAA (2004): *Surveillance report nr. 66. Apparent per capita alcohol consumption: National, State, and Regional trends, 1977-2002*. National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism. URL: <http://pubs.niaaa.nih.gov/publications/surveillance66/CONS02.htm>
- NIDA (2005): *InfoFacts: Costs to Society*. National Institute of Drug Abuse. URL: <http://www.nida.nih.gov/infofacts/costs.html> (Lesedato 25.08.2005).
- Nordahl, T. (2001): Instrumentalisme og program for læring av sosial kompetanse. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 4, s. 227-349.
- Nordahl, T., Bø, A. K., Bjørnsen, G., Jahnsen, H., Reinemo, G., Plischewski, H. (2003): *Utvikling av sosial kompetanse – veileder for skolen*. Læringscenteret 2003. ISBN 82-486-0972-5.
- Norman, E. & Turner S. (1993): Adolescent Substance Abuse Prevention Programs. *The Journal of Primary Prevention*, Vol 14, No 1, 1993.
- NOU 2003: 4. *Forskning på rusmiddelfeltet. En oppsummering av kunnskap om effekt av tiltak*. Oppnevnt av Sosial- og helsedepartementet.
- Olweus, D. & Thyholdt, R. (2004): *Nye mobbe-data for perioden 2001 – 2003 fra Olweus-gruppen*. Manuskript. HEMIL-senteret, Universitetet i Bergen.
- Olweus, D. (1991): "Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program." I: D. Pepler og K. Rubin (red.) *The development and treatment of childhood aggression*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, s. 411-48.
- Olweus, D. (1993): *Bullying at School. What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1997): Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education*, 1997, Vol. XII, no 4, s. 495 – 510.
- Olweus, D. (2001): *Olweus' core program against bullying and antisocial behaviour. A teachers handbook*. HEMIL-senteret, Universitetet i Bergen, N-5015 Bergen, Norway.
- Olweus, D. (2002a): "Efterskrift." I: Menckel E. (red.), *Vänskap vinner: Om mobbning och kränkande behandling i skolan*. Halmstad, Sverige: Högskolen i Halmstad., s. 55-59.
- Olweus, D. (2002b): *Informasjon om Olweus-programmet mot mobbing og antisosial atferd*. HEMIL senteret. Universitetet i Bergen, 4 januar 2002. URL:

- http://www.utdanningsetaten.oslo.kommune.no/satsingsomrader/mobbing_vold_rasisme_rus_og_helse/mobbing/olweus/ (Lesedato 23.10.2005).
- Olweus, D. (2003): *Brief information about Dan Olweus*. Research Center for Health Promotion (HEMIL). University of Bergen, September 2003.
- Olweus, D. (2004): "The Olweus Bullying Prevention programme: design and implementation issues and a new national initiative in Norway." I: Smith, P., K., Pepler D., og Rigby K. *Bullying in schools: how successful can interventions be?*: Cambridge University Press.
- Olweus, D. (2005): Hareides mobbekritikk: Sterke meninger på svakt faglig grunnlag. *Skolepsykologi* nr. 1, 2005.
- Olweus, D., Limber, S. (1999): *Blueprints For Violence Prevention. Book nine: Bullying Prevention Program*. Boulder, CO: Center for the Study and Prevention of Violence.
- Palen, J. J. (2001): *Social Problems for the Twenty-First Century*. Boston, MA, McGraw-Hill.
- Pape, H. (1999): Mer dristige og fantasifulle forebyggingsstrategier. *Rus & avhengighet* nr. 5 1999. URL: <http://www.rus.no/filestore/hilde599.pdf> (Lesedato 16.03.2005)
- Pape, H. (2001): Bare ett forebyggingsprogram anbefalt. *Rus & avhengighet*, nr. 2 2001. URL: <http://www.rus.no/filestore/poltix201.pdf> (Lesedato 16.03.2005)
- Parker-Pope, T. (2002): What are the best ways to keep kids off drugs? *The Wall Street Journal*. 21.5.2002.
- Petersen, J. V., Nisenholz, B., Robinson G. (2003): *A nation under the influence. America's addiction to alcohol*. Electronic composition: Publisher's Design and production Services, Inc. USA.
- Rutter, M., Giller, H., Hagell, A. (1998): *Antisocial Behavior by Young People*. Cambridge University Press, USA.
- SAMHSA (2004): *National Survey on Drug Use & Health: Results*. Office of Applied Studies. Substance Abuse and Mental Health Services Administration. U. S. Department of Health and Human Services. URL: <http://oas.samhsa.gov/NSDUH/2k4NSDUH/2k4results/2k4results.htm#5.8> (Lesedato 07.11.2005).
- Schancke, V. A. (2002): *Eksempler på tre virksomme tiltaksprogrammer*. 3.9.2002. URL: http://www.forebygging.no/fhp/d_emneside/cf/hPKey_4795/hParent_194/hDKey_1 (Lesedato 10.08.2005).

- Schancke, V. A. (2003): *Strategier i det (rus)forebyggende arbeidet. En kunnskapsoppsummering med råd og anbefalinger*. URL:
http://www.forebygging.no/scripts/cgiip.exe/WSservice=forebygging/cwindex.html?program=d_emneside.html?hPKey5704hParent22 (Lesedato 29.09.2005).
- Schancke, V. A. (2005): *Forebyggende og helsefremmende arbeid, fra forskning til praksis. En kunnskapsoppsummering med råd og anbefalinger*. Nordnorsk Kompetansesenter, Nordlandsklinikken.
- Schultz, J. (1998): *Stoffbrukere i grunnskolen. Om hvem de er og hvordan de kan hjelpes*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Sherman, L.W., Gottfredson, D., MacKenzie, D., Eck, J., Reuter, P. & Bushway, S. (1998): *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising?* A Report to the United States Congress prepared for the National Institute of Justice. Maryland: Department of Criminology and Criminal Justice. University of Maryland.
- Silverman, D. (2001): *Interpreting Qualitative Data. Methods for analysing Talk, Text and interaction*. SAGE publication, London.
- SIRUS (2003): *Rusmidler i Norge. Statistikk '03*. Statens institutt for rusmiddelforskning. Oslo. URL: <http://www.sirus.no> (Lesedato 08.02.2005).
- SIRUS (2005): *Statens institutt for rusmiddelforskning*. URL: <http://www.sirus.no> (Lesedato 08.02.2005).
- Skretting, A. (2000): *Andre narkotiske stoffer*. 31.12.2000. URL: <http://www.forebygging.no> (Lesedato 06.05.2005).
- Sosialdepartementet (2004): *Rusmiddelsituasjonen i Norge*. Redegjørelse. Juli 2004. URL: http://www.odin.no/filarkiv/216568/Rusredegjorelse_2004.pdf (Lesedato 28.10.05).
- St. meld. nr. 17 (1999-2000): *Handlingsplan mot barne- og ungdomskriminalitet*.
- St. meld. nr. 39 (2002): *Oppvekst- og levekår for barn og ungdom i Norge*. Barne- og familiedepartementet, 28. juni 2002.
- Sørli, M. A. (2000): *Alvorlige atferdsproblemer og lovende tiltak i skolen. En forskningsbasert kunnskapsstatus*. Praksis forlag, Oslo.
- Thagaard, T. (1998): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Fagbokforlaget, Bergen.

- USA Today (2005): *Supermarket chain carding all for alcohol, cigarette buys*. Publisert 6.2.2005. URL: http://www.usatoday.com/money/industries/food/2005-02-06-card-everyone_x.htm?csp=34 (Lesedato 12.09.2005).
- Utdanningsetaten (2005): *Nøklevann skole. Et eksempel på at det nytter å sloss mot mobbing*. URL: http://www.utdanningsetaten.oslo.kommune.no/satsingsomrader/mobbing_vold_rasisme_rus_og_helse/article34923-10254.html (Lesedato 04.10.2005).
- Vestel, V., Bakken, A., Moshuus, G. H., Øia, T. (1997): *Ungdomskulturer og narkotikabruk*, NOVA Temahefte 1997: 1, Oslo.
- Wilhelmsen, B. U. (2002): *Er alkoholbruk en utfordring?* URL: http://www.forebygging.no/scripts/cgiip.exe/WService=forebygging/cwindex.html?program=d_emneside.html?hPKey4293hParent193 (Lesedato 22.03.05).
- Wilhelmsen, B. U. (2004): *Rusforebygging i skolen – hva virker?* Folket, 28.12.2004 URL: <http://www.folket.no/cgi-bin/ukeavisen/imaker?id=64765> (Lesedato 22.03.2005).
- Østbye, H., Helland, K., Knapskog, K., Larsen, L. O. (2002): *Metodebok for mediefag*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Østerud, S. (1995): *Moskva-toppmøtet mellom Reagan og Gorbatsjov sommeren 1998 som fjernsynsshow*. Oslo: Avhandling til d. polit. graden PFI/UiO.